

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Diplomová práce

Zákony o státním zřízení za Petra I. Velikého

Zpracoval: Bc. František Koberna

Konzultant diplomové práce: JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová

Plzeň 2014

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, březen, 2014

.....

Podpis

Poděkování

Děkuji JUDr. et Mgr. Vendulce Valentové, konzultantce mé diplomové práce za podnětné vedení při zpracování diplomové práce, za její rady, návrhy a cenné připomínky při vypracování práce, zvláště za její neocenitelnou vstřícnost a trpělivost.

OBSAH

Předmluva.....	6
1 Car Petr	
Veliký.....	8
1.1 Dětství a mládí Petra.....	8
1.2 Charakter vládce.....	14
1.3 Absolutní monarcha.....	17
2 Reformy státního zřízení.....	19
2.1 Před reformami.....	19
2.2 Administrativní správní reformy.....	20
2.3 Změny společenské struktury.....	25
2.3.1 Šlechta.....	25
2.3.2 Města.....	25
2.3.3 Rolnictvo.....	27
2.4 Reforma armády.....	28
2.5 Reforma námořnictva.....	34
2.6 Pokusy o kodifikaci soukromého práva.....	37
2.7 Sociální reformy.....	42
2.8 Náboženské reformy.....	42
2.9 Školská reforma.....	48
2.10 Zásadní hospodářské změny.....	51
2.11 Daňová soustava.....	58
2.12 Peněžní systém.....	59
2.13 Ostatní nařízení.....	59
2.14 Nové hlavní město.....	61
2.15 Petrův testament.....	63
2.16 Ruské mezinárodní smlouvy.....	64
3 Rusko po Petru Velikém.....	65
Závěr.....	67
Resume.....	67
Seznam použité literatury.....	69

PŘEDMLUVA

Roku 1702 dal car Petr I. Veliký na vědomí svým poddaným: „Ve všech zemích, které Nejvyšší podřídil Naší vládě, budiž dostatečně známo, že „Naše úmysly a úsilí směřovaly jen k tomu, jak bychom měli tento stát řídit, aby všichni naši poddaní mohli díky naší péči o všeobecné blaho stále více dosahovat lepšího stavu a byli šťastnější...“¹

Toto je svědectví absolutistické vládní etiky. Všechno, co už bylo na latinském západě banální, představovalo pro ruskou říši něco politicky převratného. Petr Veliký chtěl říši moskevských knížat otevřít Evropě. Rusko se mělo stát členem západní společnosti. Zatímco se dosud obracelo na jih, a svůj vzor spatřovalo v Byzanci, nyní se mělo zaměřit na západ a skončit se svou vlastní izolací od západní kultury. Tato revoluce shora si razila cestu nikoli v poslední řadě i prostředky práva. Absolutistický vládce chtěl obšťastnit národ, ten se však tomuto štěstí bránil a nyní měl být na namáhavou a dlouhou cestu do Evropy přiveden pod právním nátlakem. Za pomoci východní řecké vládní techniky, měla být ruská říše přinucena k orientaci směrem na latinský Západ. Vše mělo být osobní zásluhou cara, tímto Západem nadšeného.

Stále živé téma vlády Petra I. Velikého není nijak vybledlé ani 300 let po jeho smrti. Tato osobnost se navždy zapsala do dějin Ruska. Ze země, která ve druhé polovině 17. století zaostávala za tehdejší západní Evropou o nejméně sto let, a byla stále ještě středověkou agrární zemí, vybuodoval car Petr I. Veliký přední světovou velmoc, která získala významné místo při psaní historie své i jiných národů.

Historici i historičtí teoretici nemají jednotný názor na význam jeho reforem a spory o jejich přínos pro samotné Rusko trvá dodnes. Stejně nejednotně je i vnímán samotný car Petr, který byl a i dnes je jako historická postava obdivován, často až nekriticky, nebo naopak zatracován.

Poznat nové současné Rusko prostřednictvím jeho bohaté historie je úkol velmi nesnadný a samozřejmě daleko přesahuje rozsah a možnosti této práce.

Reformy, jejich význam a přínos, a to jak pozitivní, tak i negativní dopad na celou společnost, jejich důsledky, jsou předmětem této práce.

¹ Hattenhauer, Hans: *Evropské dějiny práva*. 1. vydání, Praha. C. H. Beck, 1998, s. 390.

Pro pohnutky, které stály u zrodu reforem, musíme zajít do samého dětství Petra Velikého, kterému jsem se věnoval poněkud obsáhleji, než by možná bylo nutné a potřebné, ale pro pochopení motivace zavádění reforem nezbytné.

Jeho vývoj v dětském a ranně dospělém věku formovaly mocenské boje o „carský trůn“ jejichž byl přímým nebo vzdáleným pozorovatelem a nakonec i přímým účastníkem. Tyto události velmi významně utvářely charakterové rysy, které v sobě v dospělém věku nikdy nezapřel.

Samotné reformy si zasloužily kapitolu k jejich popsání a celkové charakteristice, především pro jejich všestrannost. Nejvýznamnější jsou ty, které se vztahovaly na fungování státu, i když se zároveň týkaly různých oblastí života tehdejšího Ruska.

Reformy bylo nutné rozlišit podle témat, kterých se týkaly a zároveň seřadit postupně s ohledem na události, které se v nich odrážejí, a které byly důvodem jejich vzniku. Pro srovnání bylo vždy důležité vidět, kam reformy Rusko posunuly vzhledem k době minulé.

V každé práci je podstatnou a důležitou částí shrnutí všeho podstatného, tak i v mé práci bude celkový pohled na vládu a reformy cara Petra I. Velikého, a to jaký byl dopad na Rusko a jeho nové postavení ve světě, tedy postavení velmoci.

Závěr se věnuje zevšeobecnění a pokus o zhodnocení reforem v souvislosti s pozdějším vývojem Ruska a jeho postavení ve světě.

1 CAR PETR VELIKÝ

1.1 Dětství a mládí Petra

Carevič Petr se narodil 30. května 1718 od stvoření světa, dle našeho počítání roku 1672 jako v pořadí dvanácté (čtrnácté) dítě svého otce cara Alexeje Michajloviče a byl prvním dítětem své matky Natalie Naryškinové.² Car měl již dva syny se svou první ženou Marií Miloslavskou, Fjodora a Ivana.

Maličký carevič Petr byl od prvních hodin svého života středem starostivé péče celého dvora. Bylo totiž zřejmé, že má-li někdo naději stát se budoucím vládcem Ruska, je to carevič Petr. Byl silný a zdravý, oproti svým nevlastním bratřím, kteří byli nemocní a zcela zjevně nevhodní a neschopní vládnout.

Fjodor měl tuberkulózu a Ivan byl téměř slepý a mentálně zaostalý. Dcer přežilo šest a nejvíce nadaná, ctižádostivá a rozhodná byla Sofie, která celé dětství projevovala zájem o vzdělání.

Petr se narodil a první roky života strávil v láskyplném, šťastném a poklidném prostředí, byl centrem pozornosti a zájmu celého dvora a nadějí do budoucna. Pokojné dny vzdaly za své, když byly Petrovi teprve čtyři roky. Koncem roku 1676 umřel jeho otec ve věku čtyřiceti sedmi let a tím nastalo období bojů o moc a o to, kdo bude mít zásadní vliv na vládu v Rusku. Hlavní roli měli dva nepřátelené rody Miloslavských a Kaziškinových. Novým carem se stal, podle vůle zemřelého cara Alexeje, teprve čtrnáctiletý carevič Fjodor, hoch s chatrným zdravím, který byl synem Marie Miloslavské a cara Alexeje. Milostavští byli příbuzní Marie Miloslavské a k moci se dostali díky jejímu sňatku s carem Alexejem. Byli jednou z nejvýznamnějších skupin na dvoře cara a po jeho smrti dosáhli na nejvyšší vládní místa. Ivan Miloslavský se vrátil ze svého exilu v Astrachani, kde zastával úřad vévody a jako hlava rodu a strýc cara Fjodora se ujal místa jeho prvního rádce.

Carevna Natalie Naryškinová, druhá manželka bývalého cara Alexeje, byla i s malým carevičem Petrem odsunuta z centra moci. V roce 1677 opustila Kreml a odešla i s malým carevičem Petrem z Kremlu do Carského letního sídla v Preobraženském, které se nacházelo několik kilometrů od centra moci v Kremlu. Nedaleko se nacházela malá osada s názvem „Německá svoboda“.

² Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. s. 83.

Podmínky exilu nebyly nijak drastické, v podstatě velmi mírné, ale co bylo zásadní, že značně poklesly naděje careviče Petra stát se carem. Následníkem se mohl stát pouze v případě, že by car Fjodor II. neměl děti. Do pozadí a ze sféry moci a vlivu nebyla odsunuta jen Natalie a její děti, ale také početné příbuzenstvo a její přátelé, a to včetně jejích nejbližších rádců. Ve vykonstruovaném procesu byl odsouzen vůdce strany Naryškinových a bývalý první rádce mrtvého cara Alexeje Michajloviče Artamon Matvejev. Byl zbaven majetku a držen v Pustozersku v Archangelské oblasti jako státní vězeň.

Carevna Natalie se po odchodu z Kremlu necítila bezpečně a o malého careviče Petra měla obavy, které se však ukázaly jaké liché. V duchu dávné tradice se carevičův život považoval za posvátný a nedotknutelný a car Fjodor na tom nehodlal nic měnit. Byl Petrovým nevlastním bratrem, kmotrem a sám byl vzdělaný.

Petr zůstal i po smrti cara Alexeje obklopen pozorností a péčí; sice nyní již méně okázalou avšak nikoli nedostačující.³

Když měl v roce 1677 Petr pět let, rozhodli se car Fjodor a Ruský patriarcha, že nadešel čas se zahájením výuky. Jako učitel byl vybrán Nikita Mojsejevič Zotov, mladší úředník daňového příkazu. Byl povýšen do šlechtického stavu a obdržel od cara dvůr.

Petr se učil postupně abecedu, psaní a čtení. Při výuce čtení šlo především o memorování církevních textů, dlouhých pasáží z písma svatého, rád se k nim později vracel a citoval je, a naučil se také zpívat ruské náboženské sborové písně. Dále měl carův učitel Nikita Zotov pochopení a smysl pro ruskou historii a Petrovi velmi zajímavě vyprávěl dějiny carů.⁴ Obrazotvornost Petra rozvíjel množstvím obrazů, které kreslili dvorní umělci – ikonopisci, z příkazu carevny matky. Zotov je rozvěšoval v komnatě careviče. Petrův smysl pro vládu v návaznosti na mocenské úsilí předchozích carů měl zřejmě původ ve „škole v obrazech“ jako metody výuky Nikity Zotova.

Do konce Fjodorovy vlády žil Petr s matkou v ústraní a věnoval se převážně své výuce, a to až do roku 1681 resp. 1682. Nejprve zemřel v roce 1681 devět dní po svém narození jediný syn cara Fjodora Ija a následující rok v dubnu i car Fjodor Alexejevič. Zápas o moc mezi rody Miloslavských a Naryškinových propukl nanovo. Od roku 1613, kdy nastoupil na trůn Michal Romanov, jmenoval

³ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 85.

⁴ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 86.

každý car před svou smrtí nástupce, zpravidla nejstaršího syna a ten byl ustanoven dědicem trůnu. Car Fjodor po sobě syna nezanechal, nebyl určen ani dědic trůnu. Na trůn měli nárok Fjodor šestnáctiletý bratr Ivan a desetiletý nevlastní Bratr Petr. Dne 10. května 1682 přísahají „moskevští lidé“ věrnost desetiletému caru Petrovi. První v pořadí by byl Ivan, kdyby jeho přednostní nárok nezpochybňovaly zdravotní indispozice.

Petr byl vyhlášen carem a vlády se za něj ujala jeho matka Natálie, která spoléhala na „věrnost“ Bojarů a poddaných. Její kalkul byl ovšem chybný, k udržení moci bylo třeba síly větší a reálnější, a to byla podpora moskevských strážních pluků, nazývaných střelci. Povolání Artamona Matvejeva z vyhnanství běh následující události neovlivnilo a přišlo pozdě.

Změna na trůně, na jaře 1682, byla střelci využita k tlaku na obě zneprátelené skupiny se svými požadavky. Carevna Natálie a Naryškinovci prosbám střelců nevyhověli, a to ani zčásti buď neochotou, nebo nepochopením situace, a tak se iniciativy chopila druhá skupina kolem příbuzných první ženy cara Alexeje, Miloslavští, kterým bylo jasné, že musí na svou stranu získat střelce, a tak energická Sofie Alexejevna a její strýc Ivan Miloslavskij slíbili střelcům vyplacení žoldu, zadržovaného od roku 1646. Střelci přesto váhali a nepomáhali ani šíření zprávy o otravě cara Fjodora, o tom, že se v Kremlu připravuje spiknutí, a o příkoří, které je nucena snášet od Naryškinů. Konflikt v nejvyšších vládních kruzích střelce stále nezajímal.

Nakonec Sofie své schopnosti osvědčila tím, že využila staletími utvrzovanou autoritu carského majestátu. Jako rozbuška zapůsobila zpráva, která se rozletěla po Moskvě v noci na 15. května 1682, že byl carevič Ivan Naryškin uškrcen.

Vystrašená carevna Natálie vyšla spolu s Petrem i slepým Ivanem na ochoz carského paláce a ukázala oba careviče živé, aby dokázala, že Ivan uškrcen nebyl. Protože se záminka povstání zhroutila, dav střelců zaváhal. Situaci zvrátilo zpět vystoupení syna knížete Dolgorukého, toho knížete, který byl ztělesněním všeho toho, co střelci nenáviděli a co bylo příčinou jejich nespokojeností. Tento kníže, nyní již paralytický stařec, byl zcela neschopný bránit bezostyšnému rozkrádání nepříliš velikého střeleckého žoldu jednotlivými plukovníky. Na stížnosti a prosebné listy (čelobitnyje), odpovídal starý kníže stereotypně krutými tresty.

Lavina se tedy dala opět do pohybu. Masakrování, které propuklo, trvalo tři dny, od 15. do 17. května 1682, a střelci drželi carskou rodinu prakticky jako rukojmí, a kterému padlo za oběť syn knížete Dolgorukova a Artamon Matvejev, ale také bratr carevny Natálie. Tím došlo k narušení i „starých ideových bariér“, které tvořily oporu carské moci.

Z podnětu Sofiiných agentů došlo k nátlaku střelců, aby došlo ke změně držby trůnu, a pod hrozbou dalšího útoku se domáhali, aby vládli spolu jako spolucarové, a aby se ona „ujala vlády“ a své bratry Ivana a Petra. Tento poslední požadavek střelců, s odvoláním na mladost a nezkušenost obou carů, byl položen 29. května.

Ivan se stal prvním carem, Petr carem druhým a dále bylo výborem oznámeno, že po carevně Natálii nastupuje jako regentka carevna Sofie.

V létě roku 1682 se v Rusku vytvořila situace, která do té doby neměla obdoby nejen v Rusku, ale i v evropských panovnických rodech. 26. května se konala korunovace obou mladých carů, oběma byla složena přísaha věrnosti, byly jim prokazovány příslušné carské pocty, ale ani jeden z nich nevládl a neměl ani žádný vliv na reálnou vládní moc. Skutečnou moc měla ovšem ve svých rukou regentka.

Mladý car Petr s matkou Natálií odjíždějí po ukončení ceremonií zpět do Preobražného, které bude opět místem jejich exilu. Odtud přijížděl do Kremlu pouze k přijímání cizích vyslanců na dosti neobvyklém dvojitém trůnu a k účasti na církevních obřadech.

V době, kdy se v Petrovi měly začít utvářet základní názorové pilíře jeho pozdější vládní politiky, vyrůstal daleko ode dvora v Kremlu, kde se utvářela ruská politika. Petrovy postoje byly samozřejmě ovlivněny událostmi, kterých byl očitým a bezmocným svědkem. Krvavá lázeň během rebelie střelců v roce 1682 v něm zanechají stopy na celý život. Během vlády carevny Sofie se postupně stavěl do tiché, ale o to úpornější opozice vůči carevně Sofii, kterou z duše nenáviděl, i proti oficiální ruské politice.

Během svého exilu v Preobraženském, od deseti do sedmnácti let, neměl Petr možnost se soustavně připravovat na svůj úkol budoucího vládce Ruska, poznávat vládní záležitosti a jiná úskalí politiky.

Sofie se snažila držet ode dvora co nejdále. Proto se jinak nebránila poskytovat Petrovi prostředky na různé zábavy – potěchy, především hře na vojáky. Z této zábavy se postupně vyvinula pravidelná vojenská služba, muži měli

uniformy, zbraně a pobírali žold. Brzy byly v Preobraženském dva prapory o 300 mužích. Veleli jim cizí důstojníci, dny trávily na mládežnickém vojenském cvičišti, kde se zdokonalovali v bojových dovednostech a postupně tito chlapci ze šlechtických rodin i nižších tříd tvořili jádro dvou vojenských jednotek nazývaných „potěšné pluky“ a pojmenovaných podle dědiny Preobraženskoje a sousední vsi Semenovka.

Tyto dvě jednotky byly počátkem devadesátých let „povýšeny“ na Preobraženský a Semjonovský gardový pluk. Jejich jádro začali postupně plnit branci z moskevských šlechtických rodin, můžeme tedy říci, že tyto pluky se staly šlechtickými. Profesionální a technická podpora přicházela od důstojníků z Německé svobody, která sehrála důležitou roli v životě Petra. Důstojnický sbor tvořili převážně cizinci, Petr však místo v něm odmítl, respektive hodnost plukovníka, a nastoupil k Preobraženskému pluku jako bubeník. Neochota přijímat vyšší vojenské hodnosti provázela potom Petra po celý život.

Sofie zprvu na zábavy – potěchy cara pohlížela velmi blahosklonně, a že by se jimi cítila být ohrožena, nemůže být ani řeči. Naopak, spíše je chtěla využít k zabránění soustavné výchovy a výuky Petra a půjčovala mu na bojové hry i pluky střelců a hradila výdaje. Její záměr Sofie se však minul účinkem a nakonec dosáhla toho, že Petr zavrhnul starou ruskou tradici reprezentovanou Kremlem. Jeho názorové, osobní i citové odcizení se postupně přeměnilo ve skutečný odpor v moskevském Kremlu.

Petr nemiloval teoretické vzdělávání a raději se oddával praktické činnosti s pouhými základy gramatiky a pravopisu, nepřečetl mnoho knih. Nestudoval jazyky, ani filozofii a teologii. Zásadním se pro něho stalo setkání s holandským kupcem Franzem Timmermanem, se kterým se poznal v Německé svobodě. Tento nový Petrův rádce ho naučil základům Němčiny a Holandštiny, jiné jazyky Petr neovládal, a dále ho seznámil s aritmetikou, geometrií a balistikou. Důležitý byl zřejmě, z hlediska Petrova pozdějšího směřování rok 1688, kdy díky nálezu přístroje na měření vzdáleností Austrolab poznal Franze Timmermana, a kdy spolu podnikali výlety, při kterých se plavil po řece Jauze a právě zde se začala utvářet jeho láska k moři a k lodím. Ještě jedno místo bylo pro vytváření jeho budoucích názorů a postojů důležité. A místo, kde se setkal s holandskými obchodníky, německými techniky a skotskými vojáky. Byla to již zmíněná Německá svoboda, uzavřené moskevské předměstí, kde si cizinci mohli uchovávat své zvyky a tradice. Vesnička v době Petrových návštěv čítala asi jen

3000 obyvatel. Zde se Petr seznámil s řadou řemesel a některá si též osvojil, jakož i některé další praktické dovednosti a znalosti. Poznal se zde se Švýcarem Franzem Lefortem a generálem skotského původu Patrickem Gordonem.

Veledůležitým rokem Petrova života byl rok 1689, kdy se Petr ve svých téměř sedmnácti letech mimo jiné oženil s Jevdokií Lopuchinovou, kterou mu vybrala matka. Byla příslušnicí staré konzervativní moskevské rodiny, vychovaná v pravoslavné víře, ale bez většího vzdělání. „Dne 27. ledna 1689 se stala Petrovou první manželkou. Už v předvečer této svatby se začalo povídat, že moc převezme Petr do svých rukou.“⁵ Musel se postarat o svého nástupce, zajistit pokračování dynastie Romanovců, s čímž musela carevna Sofie jen souhlasit, protože Ivan po sobě zanechal jen dcery a carevna se znovu vdát nemohla.

Od roku 1682, kdy jí, carevnu Sofii, vyneslo povstání střelců k moci, nestálo její panování od samého počátku na pevných základech. Mohla se sice spolehnout na zbraně svých stoupců, ale ani to nebylo vždy jisté, o čemž se přesvědčila při událostech na podzim roku 1682, a co naznačila poprava knížete Chovanského, velitele střelců. Na jejich věrnost do budoucna se také nemohla spolehnout. Další nejistotou byli její bratři – carové, jejichž jménem vládla, a které nemohla tak úplně odsunout do ústraní. Napřela tedy své úsilí k zahraniční politice, která mohla částečně legalizovat její dočasnou vládu. K tomu jí měl dopomoci vzdělaný kníže Vasilij Golicyn, který se stal v říjnu 1683 „strážcem velké pečeti a velkých státních vyslaneckých záležitostí“. Jeho postavení ho opravňovalo udílet příkazy, které měly váhu carských ukazů. Golicynovým úspěchem bylo uzavření míru s Polskem a postoupení Kyjeva Rusku za 146 000 rublů na „věčné časy“. Po těchto diplomatických jednáních je Golicyn přesunul na pole vojenské, zde však tolik štěstí neměl. Neúspěchem skončila jeho dvě tažení na Krym proti Turkům, aniž by se s nimi střetl. V době druhého tažení, v srpnu 1689, začala v Moskvě vrcholit nová vládní krize. Neúspěch druhého Golicynova tažení znamenal dovršení izolace carevny, která se nemohla, jak již dříve bylo patrné, opřít ani o střelce. To vše mělo za následek vyhocení situace a urychlení běhu událostí.

V napjaté atmosféře a v nejistém ovzduší, tak výborném podhoubí pro různé dohady a domněnky se rychle začala šířit zvěst, že se střelci chystají na Petra, a naopak, že on pošle své potěšné pluky zatknout Sofii. Tyto pověsti, zrozené zřejmě z napětí mezi carevnou a Petrem urychlily běh událostí.

⁵ Buganov, Viktor. *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžíš. Pratislav: Obzor, 1989, s. 33.

V noci ze 7. na 8. srpna 1689 se dostavilo několik střelců ze Stremenského pluku do Preobraženského se zprávou, že carevna Sofie a velitel střelců Šaklovityj chystají nový střelecký bunt a chtějí zabít cara a jeho matku Natálii.⁶ Petr, nakvap oblečený, ujel do opevněného Troického kláštera, vzdáleného asi sedmdesát kilometrů, a za ním ještě v noci dorazila do kláštera jeho manželka Jevdokije, carevna Natálie a jeho „malý dvůr“ z Preobraženského. Když se dostavily i oba potěšné pluky, Semenovský a Preobraženský, mohl mladý car Petr pomalu v bezpečí plánovat odvetná opatření, ale byl spíše pasivním účastníkem. Mezi tím střelci v Moskvě odmítli do sporu zasáhnout a Sofie je tedy nemohla poslat, proto se pokusila jít cestou jednání. Snažila se vydávat události za nedorozumění a poslala za Petrem patriarchu Joakima. Ten se ovšem postavil na Petrovu stranu a jeho podpora umožnila, aby vládní strana urychlila běh událostí. Za Petrem do Troického nejprve přijeli bojaři, kteří bez váhání uposlechli jeho vyzvání a po té je následovali i střelci. Nakonec se mezi kajícíky objevil i „strážce velké pečeti“ Vasilij Golicyn a nakonec byl vydán Petrovi vůdce střelců Fjodor Šaklovityj.

Sofie tak zůstala opuštěná a nakonec jí nezbylo nic jiného, než aby se vydala k jednání s Petrem i ona sama. Ten se s ní ale odmítl setkat, a když se vrátila do Moskvy, dostala jeho carský ukaz, aby odešla do Novoděvičeho kláštera. Carevna Sofie nyní pochopila, že definitivně prohrála a opustila Kreml.

Nekrvavý převrat tím definitivně skončil a Petr se mohl vrátit do Moskvy, do které vstoupil 10. září 1689, přijímaje cestou prosby klečících střelců. Ujal se moci spolu se svým bratrem Ivanem a tato formální a velmi podivná „spoluvláda“ trvala až do Ivanovy smrti roku 1696. Nemocný a slepý Ivan si však mnoho z toho co se kolem něho dělo neuvědomoval a tedy Petrovi do jeho vlády nijak nezasahoval.

Osud střelců byl zpečetěn v roce 1698, kdy car vydal ukaz, kterým rozpouštěl střelecké vojsko a žádný střelec již nesměl nikdy nosit při sobě zbraň.⁷

1.2 Charakter vládce

Petr byl absolutistický panovník v tom pravém slova smyslu se všemi negativními, ale i pozitivními stránkami, byl nejen neobyčejný člověk, ale i

⁶ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 106.

⁷ Švankmajer, Milan, *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1995. s. 106.

neobyčejný car. Když to bylo potřebné, věděl se zhostit tradiční role panovníka, nebyl ale žádnou manipulovatelnou figurkou, jako byli mnozí jiní předchůdci.

Pro Petra byla minulost jeho země symbolem zaostalosti, nevykonnosti a korupce, naproti tomu západní Evropa ztělesňovala v jeho očích pokrok. Činorodý, aktivní, svými cíly posedlý muž. Hladový po nových vizích a myšlenkách. Měl vysoké sebevědomí a o svých rozhodnutích nikdy nepochyboval. Neúspěchy ho neodrazovaly, ale byly spíše jeho hnacím motorem. Byl neustále zaměstnaný ve prospěch státu a obecného blaha. Pracoval bez oddechu, a když volná chvíle přece jen nastala, věnoval se manuální práci, především pracování dřeva a práce s kovy. Žil skromně, nepotrpěl si na okázalost nebo luxus a společnost mu mnohdy dělali lidé i z nižších vrstev.

Jeho životním zájmem byla medicína, k níž našel vztah při návštěvách přednášek z anatomie a sledování operací. Především v zubním lékařství získal zvláštní zálibu. Nevyhýbal se ani různým zábavám, oslavám a různým neřestem ve společnosti svých druhů. Později si jeho nevázaný život vybral svou daň.

Z některého úhlu pohledu se může Petr jevit jako morální zrůda. Celý život se účastnil orgií bláznů a dvorních šašků, kde byly napodobovány anglické pekelné kluby. Zde by bylo možné přimhouřit oči nad nevkusným počínáním ale osobní účast na hromadném vraždění a mučení přejít nelze. Byl přítomen týrání zubožených střelců v roce 1697 a jejich utrpení přesahovalo měřítko tehdejší doby. Naproti tomu jeho záliba v modelech lodí a cínových vojáčkách je v naprostém protikladu s naprostým přehlížením obrovského lidského utrpení, které doprovázelo mnoho je ho akcí. Car Petr byl schopen odpoledne přihlížet, jak je jeho syn a dědic utýrán k smrti a večer se pak odebral na nemravný dvorní večírek, přesto to byl on, kdo vytáhl Rusko „z nebytí k bytí“.⁸

Je jeho nesmírnou zásluhou, že od smrti Alexeje Michajloviče roku 1676 se Rusko v průběhu jednoho století naprosto zásadně změnilo. Romanovci přetvořili svou zem z regionální mocnosti na neporazitelného „četníka“ Evropy a na „carství všech Rusů“. Protože v autokraciích bývá osobnost vládce důležitým faktorem, byl samozřejmě Petr I. středem všeho dění a dostalo se mu přídomek „Veliký“. Vynikal fyzickým zjevem, životní rozhodností a energií a byl slaven za svůj příspěvek k ruské velikosti.

Nejlépe se však cítil u moře, doslova „potřeboval cítit mořský vzduch“. Jeho sen ztělesňoval jeho dům „Monplezír“ v Petrohradě. Zde byl Petr doma, a

⁸ Davies, Norman. *Dějiny jednoho kontinentu*. Praha: Prostor, 2005, s. 884.

přímo z pokoje se kochal pohledem na moře a slyšel mořské vlny, zde později nacházel mír v duši.

Vždy se snažil jít druhým vzorem. I když byl car, v armádě si prošel všemi hodnostmi, přičemž začínal jako bubeník v Přebraženském pluku. Ať už v kasárnách nebo v poli, nepřipouštěl rozlišování mezi ním a jinými vojáky. Razil zásadu, že válečnému umění je třeba se učit od píky, a to mělo platit pro obyčejné vojíny i pro šlechtice. Rozhodovat měli individuální schopnosti.

Jeho dvoumetrová postava a nezkrotná povaha působily často děsivým způsobem. Občas i fyzicky napadal lidi ve svém okolí a nevynechal ani blízké přátele, dokonce i oblíbeného architekta Leblonda, napadl jednou palicí. Podle některých však vzhledem na dobové poměry vyloženě krutým panovníkem nebyl. S trestem smrti nakládal velmi citlivě a moudře, a nerozlišoval, zda ortel padne na urozenou osobu nebo jeho syna. Zároveň dokázal pomáhat při požárech domů prostých lidí nehledě na vlastní nebezpečí.

Osobní život zpočátku spokojený neměl. Svojí první manželku Jevdokiji bezohledně zapudil, a musela strávit zbytek života za zdmi kláštera. Se svým prvním synem byly naprosto rozdílné povahy a jejich vztah byl problematický. Když ho později carevič zradil, Petr ho nechal soudit a později udusit. Budování ruského impéria mělo přednost před vším, i před city otce vůči synovi.

Spokojené manželství mu vytvořila až jeho druhá žena Kateřina, se kterou měl silný a krásný vztah, a která byla jeho oporou do posledních chvil.

Pro své bezohledné a tvrdošíjné prosazování reforem, a s tím spojené zbídačování lidí, byl často nazýván „antikristem“. Petr ale nešetřil ani sám sebe. I při horšícím se zdraví pomáhal při záchraně topících se vojáků, za cenu vlastního ohrožení. Toto konání si později vybralo svou daň. Na smrtelné posteli dal potom milost všem státním vězňům a omilostnil mladé šlechtice za nedostavení se do služby. Při zpovědi neustále litoval své hříchy a jakoby hovořil sám k sobě, prohlásil: „Doufám, že mi bůh odpustí moje početné hříchy, protože bude mít na zřeteli dobro, o které jsem usiloval pro svůj lid.“⁹

⁹ Massie, Robert K. Petr Veliký: *Život a svět*. Prekladal Pavel Vereš. Praha: Pavel Dobrovský – Beta, 2006. s. 776.

1.3 Absolutní monarcha

S převratem v roce 1689 přišla i změna vlády v Rusku. Byla to ovšem změna ještě k horšímu, novým vládcům Ruska chyběla jednak odbornost ke správě země, a jednak energie předešlé vládní garnitury.

Petr se na ustavení nové vlády nepodílel a formální hlavou carského Ruska se stala Petrova matka, carevna Natálie. Ta však vládními schopnostmi neoplývala a sama nebyla schopna vládnout a nechávala se ovlivňovat svými pětadvacetiletým bratrem Lvem Kizilovičem Nariškinem, který byl faktickým prvním ministrem, jinak zcela průměrná osobnost. Jeho hlavní zájem byl napřímen na jeho vlastní majetek (vlastnil největší železářské hamry v Tule) a bohatství mu umožňovalo užívat život v přepychu. Nebyl sice darebák, jak o něm poznamenal kníže Boris, ale jinak měl tolik nectností, že tuto přednost dokonale překrývaly.¹⁰ Ruskou zahraniční politiku musel řídit Jemeljan Ukrajincev, snad jediný profesionální diplomat.

Novou vládu tak nenápadně řídil obratný kníže Boris Golicyn, nevlastní bratr svrženého „strážce velké pečeti“. Jeho schopnosti však byly poznamenány holdováním chmeloviny, tehdejšímu oblíbenému alkoholu. Nová vláda držela tedy setrvačností, pomalé fungování carských úřadů bylo vyváženo nedotknutelností carského majestátu.

Car Petr se věnoval vojenským manévřům, cvičením svých potěšných pluků a plavbám po severním moři. Při jedné plavbě v roce 1684 přijal poslední pomazání při tom, když se jeho loď dostala do bouře. Jinak se věnoval, především se skotským generálem Patrickem Geldonem, bohatýrským pitkám.

Nedostatečná výchova v mladém věku, prostředí vesnické mládeže a vojáků v Preobraženském, na místo výchovy v carském paláci, měly za následek, že si nezvykl respektovat člověka sám v sobě ani v ostatních. Právě tímto svým rysem Petr neopakovatelně ztělesňoval podstatu ruského samoděržaví, on sám se od něho však často vzdaloval. Prostředí „exilu“ v Preobraženském jej přece jen v určitém směru vychovalo, a to k šetrnosti, která nikdy nebyla světlou stránkou ruských carů. Petr šetřil i sám na sobě, nemiloval slavností oděv a nechával si vyspravovat kabát a punčochy od carevny nebo od své sestry. Celý život zůstal věrný zásadě, že „kopějka ke kopějce dává rubl“, a neměl potřebu ukazovat, co si

¹⁰ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 88.

může samoděržavý car dovolit, nesnášel rozhazování a měl velkou nechuť k oficialitám, které považoval za nutné zlo.¹¹

Považoval se za vojáka a prvního úředníka státu, jemuž sloužil. Svůj život podřídil této své životní povinnosti a na tom nezměnil nic jeho první sňatek, v lednu 1683, s Jevdokijí Lopuchinovou, ze kterého se narodil následník trůnu Alexej v roce 1690. O svoji choť se přestal zajímat a roku 1698 ji poslal do kláštera, kde zůstala až do své smrti v roce 1731.

Evropští absolutní monarchové získávali své postavení v podmínkách západu, kdy předchozí stavovská rovnováha byla ohrožena společenskými rozpory, zejména rostoucími ambicemi měšťanstva, a kdy ještě mezi schopnost udržet stabilitu státu svou neomezenou vládou, povznesenou nad zájmy jednotlivých stavů a mezi nimi manévrující. V dalším vývoji pak byli svrženi buržoazními revolucemi, jiní otevřeli cestu novým poměrům kompromisem konstituční monarchie.

Něco takového nebylo v Rusku možné. Absolutismus završil dlouholetý proces potlačení politického významu (šlechty) stavů. Vítězství nad Švédy umožnilo Petrovi přijmout titul imperátor. Vládu již dostatečně opíral o svůj byrokratický a potlačovací aparát, i o armádu nového typu a měl již své samostatné zdroje financí. Na šlechtu a církve již nemusel brát ohled, jak dosud činili jeho předchůdci, byť také despotové. Na příště byly jeho poddanými.¹²

Absence stavovských politických elit, obklopujících absolutního monarchu však paradoxně učinila jeho postavení nejistým, než tomu bylo dříve v dějinách. Následkem bylo, že i při existenci víceméně uznávaných pravidel nástupnictví a na náboženskou glorifikaci cara, se ruský trůn na více než celé století stal trůnem okupačním. Carem se stával ten, za koho se postavila po často násilné smrti předchozího cara carská garda či jiná ozbrojená síla. Často vládli regenti, oblíbenci a milenci.

¹¹ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990, s. 86.

¹² Pelikán, D. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 31.

2 REFORMY STÁTNÍHO ZŘÍZENÍ

2.1 Před reformami

Zaostalost Ruska za především západní Evropou byla chronická a postupem času se stále prohlubovala. Zatímco se čelní západní země dynamicky rozvíjely, deformované a zkosnatělé Rusko se jakoby nehýbalo z místa.

Jediným, kdo byl spokojen, byly privilegované vrstvy, z městského obyvatelstva to bylo jediné kupectvo, které se přižívalo na feudálním systému ve sféře oběhu zboží. Kapitál kupci akumulovali pouze primitivním způsobem, nebyl zde zájem investovat do výroby, ani zde nebylo úsilí o samostatné politické postavení. Zemědělství bylo na primitivní úrovni, a často bylo destruováno množícími se masovými rolnickými vzpourami.

Zkušenosti válek se Švédskem a Polskem jasně ukázaly zaostalost Ruska jako eventuální brzdy jeho životních zájmů, tedy naplnění imperiálních zájmů.

Základní součástí této politiky měla být samozřejmě vojenská převaha nad sousedy. Podmínkou této převahy bylo zřízení vlastního vojenského, především zbrojního průmyslu, loděnic, organizace armády, zkvalitnění důstojnického sboru, umístění centra říše na břehu moře. To vše ovšem vyžadovalo velké množství finančních prostředků, jakož i efektivní úřednický a donucovací aparát.

Nemůžeme ovšem hovořit o komplexním programu reform, naopak byly to reformy určované shora, nijak koordinované, byly jednotlivými impulzivními nápady jinak asi geniálního panovníka. Jeho snahou bylo naroubovat své poznatky z dvouleté cesty po západních zemích, prvky západoevropské civilizace a rozvíjející se techniku do šlechticko-nevolnického systému a panovnické autokracie tehdejšího zaostalého Ruska.

Tyto reformy mohly být jen vnucovány, nemohly počítat s iniciativní odezvou zdola. K tomu sloužil centralizovaný administrativní aparát, který sám byl předmětem jedné ze základních reform. Ve státním aparátu sloužila na základě celoživotní povinnosti služby ve vojsku nebo v úřadech šlechta, s církve si pak Petr Veliký učinil jeden ze svých úřadů. Odpovědná místa přitom svěřoval i nadějným lidem neurozeným.

Na reformy dohlížel především samotný car a jeho bezprostřední kruté zásahy, dále soudnictví a stále nové kontrolní mechanismy. Vrchní prokurátor byl

nazýván „carovo oko“ a v senátu se střídali dozorčí důstojníci, aby na tento rozhádaný orgán dohlíželi. Vládní senát měl nahradit bojarskou Dumu a zastupovat cara při pobytu u vojska. Dalším dozorem bylo zřízení centralizované sítě tzv. fiskálních tajných špiclů, udavačů, jejichž činnost byla posvěcena carským výnosem, který ukládal udavačství každému občanovi jako povinnost. Její porušení se trestalo a požadovalo oznamování osob podezřelých z protistátní činnosti přímo carovi, od října do března každého roku.

Petrovy reformy byly rozsáhlé a bez ohledu na své nevyhnutelné vady přinesly definitivní konec uzavřenosti a asiatské povahy Ruska. Petr otevřel příslovečné okno do Evropy, které mnozí jeho následovníci zase přibouchávali, ale epocha účasti Ruska v evropských záležitostech a pronikání evropského vlivu do Ruska nezvratně započala.¹³

2.2 Administrativní správní reformy

Budování státu, na jaké se vydal Petr, vyžadovalo pomoc v cizině, ale i doma.¹⁴ Těžkopádná a nevykonná státní mašinérie, kterou zdědil, nebyla na úrovni západních zemí. Jejimi největšími slabinami byla nepružnost, malý stupeň specializace, a ani kompetence mezi jednotlivými institucemi nebyly dostatečně vymezené. Petr silně pociťoval nutnost reformy, s tím, že zastaralý správní aparát nemohl v budoucnu již obstát. Přesnou představu o novém uspořádání správních orgánů carské říše ovšem neměl.

V čele státu stál car. Od roku 1721 používal Petr titul imperátor, byl vytvořen carský kult, a všichni byli považováni za carovi poddané, včetně nejvyšších státních hodnostářů. Ve styku s carem měli povinnost se klanět a uvádět svoje jména ve zdvořilých. Byl samoděržavným, neomezeným panovníkem, nikomu se neodpovídal a k vydání právních norem nepotřeboval souhlas či spolupůsobení žádného státního orgánu. Na podstatě samoděržavného postavení cara nemění nic skutečnost, že někteří jiní vládci, v důsledku svých osobních vlastností, nechávali místo sebe vládnout jinou osobu nebo skupinu osob.

Funkce cara byla dědičná v dynastii Romanovců podle zásady prvorozenosti. Zákon o právu imperátora určit si nástupce, který vydal Petr

¹³ Pelikán, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2000, s. 33.

¹⁴ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Long Publishing, 1996, s. 43

Veliký, nebyl nikdy uplatněn, a to ani samotným Petrem. Po jeho smrti byl zrušen.

Přímo na Petrohradském dvoře docházelo k obnovení kultury, především docházelo ke karolínské renesanci, to se týkalo ovšem pouze carského dvora.

Oblast, ve které se podařilo caru Petrovi zefektivnit politickou organizaci, byl nový systém dvorských úřadů. Zde existovala určitá šance na kariérní postup. Nový dvorský řád zaváděl čtrnáct hodnostních stupňů, jak ve vojenské, tak v civilní oblasti. Až do VIII. stupně byly hodnosti udělovány jen dědičné šlechtě.

Hodnost

- I. Kancléř / skutečný tajný rada
- II. Skutečný tajný rada
- III. Tajný rada
- IV. Skutečný tajný rada
- V. Státní rada
- VI. Kolečský rada
- VII. Dvorní rada
- VIII. Kolečský asesor
- IX. Titulární rada
- X. Sekretář kolegia
- XI. Senátní sekretář
- XII. Gubernský sekretář
- XIII. Senátní zapisovatel
- XIV. Zapisovatel kolegia

Organizaci vlády přizpůsobil císař – car západním vzorům. Přímo mu podléhali generální prokurátor a soukromé úřady. Ty působily v oblasti peněžnictví a vojenství. Pod generálním prokurátorem úřadoval senát jako kolegiální vládní orgán a pod ním jednotlivá odvětví správy.¹⁵

V době nástupu Petra na trůn existovalo 44 ministerstev a ministerských oddělení, tzv. prikazov. „Prikazy byly ústřední carské kanceláře moskevské Rusi v 15. - 17. století.“¹⁶ Nejvýznamnějšími byly „Posolskij prikaz“, který plnil funkci ministerstva zahraničí a z jeho názvu je patrné čím všude plnil. Dalším

¹⁵ Hattenhauer, Hans: *Evropské dějiny práva*. 1. vydání, Praha. C. H. Beck, 1998, s. 392.

¹⁶ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s 106.

důležitým úřadem byl „Prikaz Bolšogo prichoda“, který fungoval jako ministerstvo financí. Část prikazů spravovala určitá teritoria, například Kazaňský nebo Astrachaňský. Výběr daní v té době zůstával na úrovni doby mongolské okupace.

Ve srovnání s Evropou, Rusko tedy zaostávalo ve všech směrech. Kompetence jednotlivých „prikazov“ se křížily, v lepším případě nebyly přesně vymezené. Velké množství institucí tvořilo neucelenou a nepřehlednou soustavu. Výsledkem byla pochopitelně její neefektivita a nákladný provoz.

Zemské sněmy se přežily a jejich zákonodárné pravomoci z dob stavovské vlády postupně zanikaly. V době nástupu Petra na trůn byla nejvyšším zákonodárným a soudním orgánem Duma, s tím že počet jejích členů se koncem 17. století postupně snižoval. Na začátku 90. let 17. století měla 182 členů, na konci pouze 112, s tím jak klesal její význam. Její členové, Bosaři, dumští šlechtici a dumští úředníci, postupně umírali, až klesl jejich počet na 86 v roce 1702 a zasedání se prakticky účastnilo ne více než čtyřicet osob. Duma se postupně omezovala na řešení méně významných otázek, jako bylo například zapisování sedláků za kupce a vybírání daní při obchodech. Zásadní věci měl pochopitelně ve svých rukou car. Po zřízení senátu ztratila bojarská дума jakýkoliv význam, i když formálně zřízena nebyla.

„Vládní senát“ by zřízen v roce 1711 jako mimořádný orgán, který zastupoval cara po dobu jeho nepřítomnosti. S výjimkou vojenských a zahraničních záležitostí mu náležela nejvyšší vládní moc. Později se stal orgánem, který dohlížel na činnost ostatních státních orgánů a připravoval návrhy zákonů, které vydával car.¹⁷ Senát byl i orgánem soudním, do jeho kompetence patřilo projednávání nejzávažnějších trestných činů, jako poslední instance byl odvolávacím orgánem všech soudů.¹⁸ Petr vytvořil senát jako důsledek potřeb války, ale to je v souladu se všemi jeho reformami, kdy hlavním motivem jeho reformní činnosti byla konkurenceschopnost v oblasti vojenství. Senát byl tedy první důležitou administrativní reformou.

Senát se skládal nejprve z 9 úředníků a měl neomezenou pravomoc, na rozdíl od carské Dumy, která byla oprávněna jednat pouze v carově přítomnosti. Zpočátku byli jejími členy zrušení administrativní úředníci a v roce 1718, když bylo svěřeno řízení jednotlivých úseků státní správy kolegiím, v jejichž čele stál

¹⁷ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 107.

¹⁸ Pelikán, D. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 35.

prezident kolegia a byl senát rozšířen o tyto prezidenty kolegií, kteří byli nejvyššími hodnostáři carského Ruska. Členové senátu přijímali též přísahu věrnosti společně s carem, čímž bylo zdůrazněno mimořádné postavení senátu. Jeho zasedání probíhala do roku 1718 v Moskvě, až po té se přestěhoval do hlavního města Petrohradu.

Senátoři měli být lidé na vrcholu sil a schopní vykonávat náročnou práci. Polovina senátorů byla ve věku pod padesát let. Senát měl předepsaný počet zasedání, nejprve tři do týdne, v roce 1716 a později čtyři nebo pět do týdne v roce 1718. Zasedání měla přísná pravidla, neúčast se postihovala pokutou 50 rublů a rušení zasedání mohlo mít za následek i uvěznění.

Po ukončení války se Švédskem přistoupil Petr I. v roce 1708 k reformě místní správy. Celá říše byla rozdělena do osmi gubernií, a to Moskevské, Petrohradské, Kyjevské, Smolenské, Archandělské, Kažaňské, Azduské a Sibiřské. V jejich čele stáli gubernátoři, kteří byli bezprostředně podřízeni carovi, a byli vybaveni civilní a vojenskou pravomocí. V čele pohraničních gubernií stáli „generální gubernátoři“. Cílem rozdělení země na gubernie bylo lépe rozložit a zefektivnit výběr daní. Gubernie vznikaly podle počtu zemědělských hospodářství, ne podle velikosti území, a základní položku příjmu státu tvořila „daň ze dvora“.

Podle carova rozhodnutí z roku 1713 měli gubernátorům pomáhat se správou země grémia, která tvořilo 8 až 12 „landrátů“, kteří byli voleni z řad místní šlechty. Sám gubernátor měl mít v tomto koncíliu dva hlasy. „Landráty se volily proto, že to bylo nařízené carem. Když byla tato instituce zavedena, nevyhnutelnost volby odpadla a landráti byli prostě jmenováni“.¹⁹ Hlavním účelem Gubernské reformy bylo zlepšení výběru daní, proto landráti nebyli de facto představiteli místní šlechty, ale kontroloři cara a nástroj proti rozkrádání a korupci.

Při zachování gubernií byla v roce 1720 říše rozdělena na 50 provincií v čele s carskými vojvody. Ty byly dále rozděleny na distrikty, pod které patřilo asi po 2060 zemědělských hospodářství.

Zdokonalení výběru daní a všudypřítomná korupce byly důvodem vzniku centralizované sítě tzv. fiskálů, tajných špiclů, udavačů, kteří měli za úkol tajně sledovat činnost carské administrativy a odhalovat její nešvary, jak již bylo zmíněno dříve. Později měli v kompetenci i vraždy a další kriminální delikty.

¹⁹ Švankmajer, Milan. Petr I.: *Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 173.

Celkem jich bylo asi 500, v jejich čele stál „ober-fiskál“ s tím, že působili ve všech městech. Ovšem časem i tento systém selhával.

V roce 1717 byly zrušeny carské „prikazy“ a bylo zřízeno devět kolegií, která plnila funkci ministerstev, v jejich čele stáli prezidenti. Byla to kolegia „zahraniční, státních důchodů, soudní, revizní, vojenská, administrativní, obchodu státních výdajů, manufakturní a báňská. Vzorem byla kolegia z královského Švédska“.²⁰ A i když ruští vyslanci zkoumali jiné struktury složení a zaměření úřadů v jiných evropských zemích, kolegia se z části minula účinkem. Všechna závažná usnesení měla být projednána v kolegiu přednostů kancelářů, kterým předsedal prezident, ten se postupem času stal svrchovaným vládcem. Z toho důvodu se car v roce 1722 zbavil funkcí v senátu.

V roce 1718 se car Petr pokusil zasáhnout do oblasti soudnictví, cílem bylo zabezpečit na gubernátorech nezávislý soudní systém. Soudci do té doby nebyli honorováni a dostávali dary z obou stran. Car chtěl dosáhnout toho, aby byli soudci placeni státem a nebyli závislí na vůli mocných gubernátorů. Vytvořil sice vládní dvůr jako nejvyšší instituci, pod který spadalo soudní kolegium a pod ně dvorní soudy v deseti největších městech říše. Na nejnižší úrovni byly provinční soudy s omezenými pravomocemi. Nezávislost chtěl car zabezpečit roku 1718 jmenováním zemských soudců – „landrichtů“, ale ani tento krok však nezabránil gubernátorům v rozhodujícím vlivu na soudní systém.

Pokusy a reformy soudnictví selhávaly také z toho důvodu, že 95 % obyvatel říše tvořili téměř bezprávní rolníci. Jejich prodej a vlastnická práva k nim byl v té době naprosto samozřejmý a běžný jev. Ve snaze tento jev zmírnit car přikázal zrušit prodej „duší“, s tím, že v nejvyšší nouzi lze prodat celé rodiny a ne jednotlivé členy. Přes jeho snahy pokračovaly obchody s „lidmi“ i nadále a šlechtické statky nepřišly o své „živé nástroje“.

Car Petr byl zřejmě jediný z vládců Ruska, který upřímně myslel svou snahu a úsilí o obecný prospěch všech obyvatel.

²⁰ Švankmajer, Milan. Petr I.: *Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 174, 175, 177.

2.3 Změny společenské struktury

2.3.1 Šlechta

Opričnina měla za následek posílení nižší šlechty a oslabení vlivu Bojarů a knížat. Petr Veliký zahájil ostrý boj proti privilegiím velké šlechty a zlomil poslední zbytky jejího samostatného postavení. Připoutal šlechtu pevně k povinnostem, ukládaným ústřední vládou a každý šlechtic byl od svých 15 let povinen státní službou. Byla vydána řada opatření namířených proti těm, kdo by se této službě vyhýbali. Za výkon se už neposkytovala půda, ale plat. V roce 1714 byl vydán ukaz „omajorátu“, podle něhož nebylo dovoleno dělení šlechtických statků. Otec mohl zanechat půdu jen jednomu synovi, ostatní museli vstoupit do státní služby. Tato povinnost byla zrušena zákonem o volnosti dvořanů z roku 1762.

V dalším ukazu z roku 1714 řešil Petr sociální postavení šlechty, a ve snaze o jeho udržení v něm nařizoval, že žádný mladý šlechtic nesmí uzavřít sňatek, pokud si neosvojí znalosti gramatiky, matematiky a geometrie.²¹

Pokračuje rovněž proces unifikace šlechty. Stírají se rozdíly mezi starými a novými šlechtickými rody, mezi Bosary a nižší šlechtou, mezi urozenými a neurozenými šlechtici. Zanikl také rozdíl mezi dědičným vlastnictvím votčinou a poměstím; držitelé poměstí se stali jejich vlastníky. Vyrostl jednotný stav šlechty a dvořanstvo, které bylo rozděleno na 14 činů, již nebylo uzavřenou kastou. Městský stav byl rozdělen na tři gildy s autonomní městskou správou.²²

2.3.2 Města

Tzv. reforma městská, k níž byl Petr inspirován při návštěvách bohatých západních měst Evropy, byla první z nejvýznamnějších Petrových reforem. Nejprve ho pochopitelně zaujaly zdroje velkých příjmů do státního fisku, kterými byly bohatá obchodní centra, ale pochopil i význam samosprávy.

Obchodní společnosti, které soustředily kapitál, schopné konkurovat, měly být vzorem pro ruské kupce. Ti se měli sdružovat u „kompanie“, a tak postupně dospět v ruských podmínkách k výnosným formám obchodu, který je schopen překonat monopolní výsady.

²¹ Švankmajer, M. Veber, V. Sládek, Z. Moulis, V. *Dějiny Ruska*. Cover And Typo © Vladimír Vimr, 1995, s. 128.

²² Hrych, Ervín. *Veliká kniha evropských panovníků*. Vydalo nakladatelství Regia, Praha 2003, s. 480.

Zde ale nešlo o svobodné sdružování kapitálu, v zájmu samotných obchodníků, zde se jednalo o shora, státní mocí, nařizované organizování bohatých obchodníků, kteří měli usilovat o co nejvýhodnější ceny. Nejednalo se tedy o soutěž v tržních podmínkách, ale snaha dostat kupce pod kontrolu státní moci. Reformu kompanií je lépe zařadit do reformy měst, protože byla nařizována carem, představitelem a vykonavatelem státní moci, a byla projevem jeho vůle, jak pomoci rozvoji měst. Ruské „kumpanie“ se ale obchodními domy v západním stylu stát nemohly. Obchodníci do nich vstupovat museli, protože byli povinni plnit vůli cara, a to nikoli pro dosažení obchodního zisku.

Obchodní velvyslanec Nizozemí Van Der Hulst již v květnu roku 1700 charakterizoval ruské obchodní snahy těmito slovy: „Co se týká vedení obchodu (společnostmi), pak tato věc padla sama od sebe: Rusové nevědí jak začít a jak dělat tak složitou a obtížnou věc.“²³

Na tuto velmi problematickou reformu navazovala další, která měla zřejmě prosadit, aby se ruská města sama spravovala. Carův velmi podivný ukaz z 30. ledna 1699 nabízel městům možnost výběru – buď podléhat zkorumpované státní správě a odvádět úplatky vojvodům, nebo si mohli ustanovit vlastní samosprávu. Právo mít vlastní samosprávu však mělo být „vykoupeno“ odvodem dvojnásobné daně. Petrův ukaz v podstatě přiznal toleranci praktik zkorumpovaných vojvodů, a jako nejvyšší správce země nabízel městům, respektive obchodníkům a řemeslníkům vykoupení.

System tvořily městské magistráty, tvořené volenými purkmistry, kteří měli vybírat daně. Byli sice na nižší soudní úrovni, ale byli podřízeni přímo moskevskému magistrátu, ten podléhal přímo caru Petrovi. Tento nový systém byl posun vpřed, ale dvojnásobná daň městské magistráty odradila od vstupu do něj.

Car řešil situaci v říjnu 1699 novým ukazem. Dvojnásobná daň nebyla nařizována, za to volba purkmistrů ano. Přesto zavedení městských samospráv byl čin pokrokový, i když se nakonec zúžil pouze na oblast výběru daní. Opět byli jmenováni městští vojvodové a z magistrátů se staly pouhé kanceláře, jejichž jediným úkolem byl řádný výběr daní

²³ Švankmajer, M. Neber, V. Sládek, Z. Moulis, V. *Dějiny Ruska*. Cover And Typo © Vladimír Vimr, 1995, s. 128.

2.3.3 Rolnictvo

V 17. století začínali na významu nabývat Kozáci, kteří žili v nížinách podle donu. Byli svobodnými obyvateli se samosprávou. Společné záležitosti řešili na shromážděních, které volilo atamany.

Rolnické obyvatelstvo se v 17. století dělilo na rolníky soukromé, kteří byli usazeni na půdě patřící Bojarům a Poměščikům, církvi a klášterům, na tzv. rolníky palácové, kteří byli usazeni na půdě carově, a rolníky černé, kteří hospodařili na půdě státní. Rolníci prvních dvou kategorií byli v podstatě nevolníky. V souvislosti s daní z duší, kterou zavedl Petr I. se rolnické obyvatelstvo dělilo na dvě základní kategorie. Nevolníky, kteří patřili statkářům a státní rolníky, kteří byli usazeni na půdě státní. Rolníci, kteří patřili do osobního vlastnictví carské rodiny, se označovali jako údělní. Zavedení přídušní daně přispělo k upevnění moci statkářů nad nevolníky, protože statkáři byli odpovědní za plnění daňové povinnosti ze strany svých nevolníků.

Záměrem, který prolínal takřka všechny státní aktivity ve vnitřní sféře, a kterému bylo věnováno mnoho samostatných normativních aktů, bylo zajistit co největší výnos daní a najít jejich nové zdroje. Daněmi bylo zatíženo začátkem 18. století 91 % obyvatelstva, koncem tohoto století už skoro 95 %. Tento údaj dává přibližnou představu také o podílu privilegovaných oproti nevolníkům, do konce carského režimu se v tomto ohledu mnoho nezměnilo.²⁴

Roku 1718 byla zavedena již zmíněná tzv. „daň z duše“ (tj. osoby a to mužského pohlaví), která nahradila dřívější daň z usedlosti, resp. „ze dvora“, kterou platili rolníci patřící statkářům a klášterům. Brzy byla s některými modifikacemi rozšířena na většinu ostatního poplatného obyvatelstva, kde nahradila nebo doplnila různé předchozí formy zdanění. Bohatší městské vrstvy platily daň podle velikosti svého majetku a mohly se také vykoupit z rekrutské povinnosti, jež byla dalším břemenem nepřivilegovaných (povinnost dodat jednoho rekruta ročně připadala na venkově na 20 usedlostí. Lidé nesvázaní s půdou nebo povolenou živností byli do armády nebo na nucené práce zařazováni podle potřeby). Jinou formou zdanění byla naturální ubytovací povinnost (vojenských oddílů), která většinou znamenala hospodářské zruinování vesnic a měst, vůči kterým byla uplatněna. Vymáhání všech těchto plnění bylo organizováno pomocí, v Rusku snad odvěké, neomezené společné odpovědnosti

²⁴ Pelikán, D. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 35

teritoriálních profesních, rodinných a jiných kolektivů, která byla nelítostně uplatňována. Tato „krugovaja poruka“ za daně rolníků byla zřejmě příčinou vzniku vesnické občiny někdy kolem 15. století. Někteří historici však občinu této doby považují za kontinuálně přetrvávající jev rodové společnosti.

2.4 Reforma armády

Skutečnost, že konečným cílem veškerých reforem bylo posílení vojenské síly říše, se nemohla neodrazit i ve zvláštní pozornosti Petra I., kterou věnoval vojenskému zákonodárství. V této oblasti byly vydány jediné ucelené kodexy té doby. Byly to kromě statutů vojenského a námořního vojenský artikul a krátký popis procesů. Oba byly vydány v roce 1715.

Čerpaly z různých evropských, hlavně německých vzorů, což se projevuje množstvím převzatých německých termínů, což vedlo až k nesrozumitelnosti a ovšem také postihlo i velkou část jiných Petrových zákonů. Na druhou stranu zde byl i kladný vliv, a to ve značném příklonu k obecnějšímu pojetí norem a jejich systematice.

Vojenský artikul z roku 1715 byl kompletní vojenský trestní zákoník zaměřený na udržení nelítostné disciplíny a obsahující nelítostné sankce. Krátký popis procesů pak stanovil podrobná pravidla vojenského trestního řízení. Šlo o inkviziční proces v nejvyhraněnější podobě, v němž obžalovaný, resp. strany byly zbaveny jakýchkoliv práv, mohli být podrobeni mučení, stejně tak i svědci, důkazní řízení se formalizovalo a úlohou soudců bylo pouze důsledně aplikovat vůli cara, kterou reprezentovaly jakoby vše předpokládající normy.

Vzorem bylo švédské válečné trestní právo Karla XII. (1682 – 1718) a obsahoval i části převzaté z rakouského trestního práva a hrdelního soudního řádu císaře Karla V., odtud pocházela tvrdost trestů, písemný inkviziční proces byl převzat z německého trestního řízení.²⁵

Vojenský řád z roku 1715 měl tři části a 108 hlav. Byl souhrnem poznatků světového vojenství a zkušeností ze Severní války. Byl základním kamenem pro vývoj ruského vojenství.

Vojenský soudní řád, původním názvem Krátký popis procesů, také z roku 1715, stejně jako některé vojenské trestní normy materiální, byl používán i v oblasti nevojenské po určitou dobu i v řízení „civilním“. To souviselo se

²⁵ Hattenhauer, Hans: *Evropské dějiny práva*. 1. Vydání. Praha, C. H. Beck 1998, s. 394.

záměrem řídit Rusko jako jakási kasárna, a tudíž i všeobecně zavést inkviziční proces upravený tímto zákoníkem. Těžkopádné soudy však nestačily zvládat obrovskou agendu takto jim připadající, a proto byl roku 1723 vydán výnos připouštějící pro „občanské“ věci „tradiční soud“, tj. v podstatě kontradiktorní proces. Za dva roky však byla příslušnost inkvizičních soudů znovu o tyto věci rozšířena. Podle svědectví současníků však soudnictví v této době bylo horší než jindy, v zemi panovala zvláště a úplatkářství soudců, procesy se táhly do nekonečna, spravedlnosti se nikdo nedovolal.

Hlavním motivem Petrových reforem byli vojenské záležitosti a tedy budování veliké a silné armády bylo jeho hlavním cílem. Stejně jako v historii jiných národů a států hrají velkou úlohu válečné konflikty a déle trvající války. V případě Ruska tomu nebylo za Petrovy vlády jinak. Spíše naopak. Jako imperiální mocnost na počátku svého vzestupu vedla války téměř neustále, za vlády Petra Velikého mezi léty 1695 až 1725 nebylo delšího období trvalejšího míru. Každé impérium potřebuje velikou a silnou armádu, mnohonárodnostní říše obrovských rozměrů, jako bylo a je Rusko, na tom nebyla jinak. Armáda tedy byla nevyhnutelným a jediným předpokladem existence takové země, prostředek její další expanze a záruka udržení pořádku uvnitř Ruska.

Petr, který se věnoval záležitostem válek od raného dětství, považoval vybudování silné a dobře vyzbrojené armády za samozřejmost. V podstatě již jako velmi mladý se podílel na vybudování dvou pluků, Přebraženského a Semenovského. Tyto pluky měly v budoucnu tvořit páteř nové ruské armády.

Obrovský rozsah vojenské a námořní reformy představoval neuvěřitelnou zátěž pro ruské hospodářství, ale i pro další oblasti života, především sociální. Armáda, která téměř nikdy nepřesáhla svým počtem sto tisíc vojáků, se měla rozrůst a měla být moderně vyzbrojena. Nehledě na permanentní nedostatek kvalitních důstojníků. Většina příjmů státní pokladny šla v letech Petrovy vlády na výdaje armády. Např. v letech 1701 to bylo 75 %, až 80 %, o devět let později, pokles přišel až rokem 1725 a to na 67 %. Veškeré finanční zatížení neslo ruské obyvatelstvo. Bez zahraničních finančních půjček došlo až k trojnásobnému daňovému zatížení.

Základním předělem, který rozhodl o nutnosti reformy ruské armády, byla prohra na Halvě z roku 1700. Nejednotná, různorodá a často špatně vyzbrojená armáda utrpěla rozhodnou porážku. Toto „neblahé dědictví“ se Petr rozhodl změnit. Již jeho předchůdci na carském trůně, Ivan IV. a Alexej se o

alespoň dílčí reformy pokoušeli, počínaje najímáním cizích vojáků a konče získáváním vojenských znalostí a dovedností a používáním cizích technologií.

Petr převzal carskou armádu v dost neutěšeném stavu. Její nejstarší částí byla špatně vyzbrojená a nedostatečně vycvičená zemská hotovost. Její jádro tvořila služební šlechta, která využívala své „zálohy“ své „poddomky“ a „podkoní“, kteří obstarávali boj za pány, ti se snažili přestát boj bez pohromy. Tato složka nebyla nejvýznamnější a ani její povinnost nebyla nepřetržitě povahy. Největší význam měli střelci, kteří se vyvinuli z palácové stráže a postupně část sloužila ve vojsku jako pravidelné jednotky. Střelci tvořili 22 regimentů po tisíci vojáků. Tato dědičná, zastaralá a privilegovaná skupina, která existovala 140 let, se stala překážkou změn. „Střelci představovali ve vojenské organizaci anachronismus. Ti, kteří se zúčastnili povstání, byli pohnáni před soud a v říjnu 1698 bylo 799 z nich popraveno, zbytek byl poslaný do vyhnanství na Sibiř a střelecké vojsko bylo jako celek zlikvidované.“²⁶ Moskevští střelci zanikli v roce 1713. Vesničtí střelci byli rozpuštěni až ve druhé čtvrtině století po Petrově smrti.²⁷

Složkou úplně jiného stříhu byly pluky tzv. „cizího vzoru“, v jejichž čele stáli výhradně zahraniční důstojníci. Byly reformovány již v roce 1630 metropolitou Filaretem, který byl otcem Michaila Romanova. Jejich jádro tvořili němečtí důstojníci a jejich počet dosahoval téměř 89 000 mužů v době, kdy celkový počet vojáků carské armády byl 130 000, a to v roce 1680. Přestože byli vybaveni mušketami a podělávali občasný výcvik, zdaleka nedosahovali úrovně moderních evropských armád. Po vojenském tažení bývaly armádní sbory zpravidla rozpuštěné, vraceli se na svá hospodářství a k práci na svých pozemcích. Sloužit zůstávali pouze důstojníci. Regulérní pluky sloužily nadále a prodělávali výcvik.

Základem ozbrojených sil, který byl srovnatelný s jinými vojenskými oddíly v jiných armádách, byly carovy potěšné pluky, Preobraženský a Semenovský a dva až tři pluky „cizího vzoru.“²⁸

Potěšné pluky Petr rozvinul najímáním dobrovolníků na základě „ukazu“ z listopadu 1699. Za vstup nabízel 10 rublů ročně a přiděl obilí, jídla a vína. Na výcvik dohlíželi cizí důstojníci a tito dobrovolníci rozvinuli a doplnili Petrovy

²⁶ Bártíková, Heda a kol. *Galerie nesmrtelných: Evropané, svazek 2*. Třebíč, Akcent, 1999, s. 41.

²⁷ Buganov, Viktor. *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžíš. Bratislava: Obzor, 1989, s. 110

²⁸ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 106.

potěšné pluky, ze kterých se postupně staly pluky carské gardy. Jednalo se o pluk Preobraženský, Semenovský, Lefortovský a Gordonovský.

Dalším důležitým krokem bylo spuštění pravidelných odvodů. Jim položil základ carský „ukaz“ vydaný 17. listopadu. Ten počítal s vytvořením 30 pěších vojenských pluků zformovaných z rekrutů. Ti byli odváděni podle určitého počtu dvorů, sedláků, nevolníků a svobodných, nepoddaných lidí. Statkáři museli dodávat na každou skupinu, kterou tvořilo 50 zemědělských domácností jednoho pěšáka a jednoho jezdce na každých sto. Šlechta v civilní službě, vdovy a vysloužilci měli dodat jednoho rekruta na každých 30 domácností. Duchovenstvo a významní statkáři jednoho na každých 25.²⁹ Ani tato opatření však nestačila. Ruská armáda čítala v roce 1704 pouze 60000 mužů. V roce 1705 bylo přistoupeno tedy k novému opatření, odvést jednoho rekruta z každých dvaceti domácností. „Oproti roku 1699 se počet odvedených rekrutů tedy zvýšil.“

Odvedenci se nazývali západním slovem „rekrut“, a podle švédského vzoru, bylo podmínkou, aby byli fyzicky zdatní a svobodní mužové ve věku 15-20 let. Odvody, tedy, jak se začalo nově západně nazývat „rekrutování“ se odehrávalo i několikrát do roka. Výsledkem bylo celkem 400 000 rekrutů odvedených v letech 1705-1725.

„Ukaz“ nestanovil výslovně, že vojenská služba bude doživotní, ale Petr bral tento fakt za samozřejmý a zvykl si nazývat odvedence jeho „nesmrtelnými“. Pouze staří vojáci měli dožít v kláštřích.

Bylo vytvořeno nové velení armády, které bylo tvořeno generálním komisařem, proviantním generálem a generálem dělostřelectva, nazývaným „polní zbrojmistr“.

Odvedenci měli být z populace domácích poddaných, a ne mezi neslovanskými komunitami. Pluky rekrutů byly formovány v Preobraženském.

Základem důstojnického sboru do roku 1700 byli cizinci. Přestože začal Petr nabírat i ruské důstojníky, cizince zval do ruského důstojnického sboru dál, to prohlásil v manifestu vydaném v roce 1702, který dal zveřejnit po celé Evropě ruskými vyslanci. Manifest zaručoval právo na svobodný návrat domů a svobodu vyznání. V manifestu bylo dále řešeno, pod jaké právo budou cizí důstojníci patřit, a bylo jim zaručeno, že budou souzeni podle římského práva, ne podle ruského v případě, že spáchají nějaký trestný čin. Sloužit mohl v carské armádě kdokoli s výjimkou židů.

²⁹ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996, s. 26.

Otázku výzbroje a výstroje začal Petr řešit již při své návštěvě Anglie v roce 1698, kdy zde zakoupil 30-40 tisíc mušket. Ruční zbraně jednak dovážel, jenom za období 1700 až 1710 jich dovezl asi 25000 ručních zbraní a domácí produkce, především uralský železářský průmysl vyráběl v roce 1706 30000 kusů ručních zbraní až po 40000 kusů ručních zbraní v roce 1711.

Velmi svérázným, ale později velmi často uplatňovaným způsobem, řešil car otázku „dělostřelectva“ – vydal známé nařízení sejmut sedmi kostelům zvony a přetavit je na děla, mozdíře a houfnice.³⁰ Následně byla zkonfiskována čtvrtina všech kostelních a klášterních zvonů, a ty byly použity na odlití 243 děl různých kalibrů. Otěže zbrojní výroby převzaly továrny na Urale, kde byly vystavěny nové hamry, a v prosinci 1701 se rozjela výroba, která od prvních tří děl dodala děla, jejichž počet přesahoval 300 kusů. Car nově zavedl unifikaci děl a střeliva. Významnou změnou či spíše vylepšením bylo zavedení bodáku, kdy se bodná zbraň připevňovala na konec hlavně pušky. Vzorem, jako již několikrát byla Švédská armáda. Výsledkem vývoje dělostřelectva byla i jeho přeprava na bojišti, tzv. jízdní dělostřelectvo. Výsledek jeho nárůstu bylo 4000 děl v osmnácti ruských pevnostech v roce 1713.

Armáda byla čím dál privilegovanější a preferovanější a byla v podstatě nadřazená civilní službě. To platilo především pro důstojníky. Vojáci přes některé výsady a možnost povýšení zůstali v podstatě nevolníky, byť v uniformách.

Žalostné podmínky a časté choroby byly příčinou stále se opakující dezerce. Proto již nově získaní rekruti byli odváděni ke svým plukům v řetězech, aby jim bylo zabráněno v útěku. Přesto byla dezerce na denním pořádku. Nejprve se car snažil zmírnit postavení rekrutů, kteří měli dostat stravu a žold a v první posádce jim měla být sejmuta pouta, stále však dosahovali útěky až deseti procent. Nepomáhaly ani tvrdé tělesné tresty a popravy dezertérů.

Nařízení z roku 1708, které zavádělo do vyhnanství pro přímé příbuzné dezertéra s jeho ženami a dětmi, se také minulo účinkem. Zrušeno bylo roku 1710. Dílčím řešením, které problém dezerce alespoň omezilo a pomáhalo při stíhání zběhů, bylo vpichování kříže na levé rameno a do rány byl vetřen střelný prach, a díky tomuto trvalému znamení se dařilo střelce identifikovat. Tento způsob chytání zběhů se osvědčil při hledání lidí, kteří byli na nucené práci v loděnicích, prachárnách, zbrojních manufakturách, hamrech a podobně.

³⁰ Buganov, Viktor, *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžiš, Bratislava: Obzor, 1989, s. 157.

Car Petr Veliký vytvořil systém ukazů, kterými vytvořil privilegia pro příslušníky armády, zpravidla však pro důstojníky. Zákaz žaloby na příslušníky armády zaváděl carský ukaz z roku 1707 bez ohledu na to, zda žaloba byla nebo nebyla oprávněná. Ukaz z roku 1721 povyšoval všechny důstojníky od hodnosti majora výše do šlechtického stavu, předchozí sociální postavení nehrálo roli. Důstojníci dostali všude přednost, na úřadech, ve společnosti a při odchodu do výslužby byli osvobozeni od daní.

Ukazem ze dne 27. ledna 1722 kodifikoval Petr Veliký „stupnici hodností“, tím potvrdil vyjímečné postavení armády. Vojenské hodnosti námořnické a vojenské byly dány na stejnou úroveň jako hodnosti civilní nebo u dvora. Dříve zajišťoval důstojnickou hodnost šlechtický původ. Tento stav byl změněn ukazem z roku 1712 a vojenským řádem z roku 1715. Nejprve musel odsloužit své povinnosti jako gardový voják. Garda plnila úkol, který v jiných armádách připadal kadetkám, a byla jakousi důstojnickou přípravkou.

Důstojník, který přicházel z gardových útvarů, získával většinou v armádě až o dva stupně vyšší hodnost, než kterou získal u gardových vojsk, jejichž základem byl Přeobraženský a Semenovský pluk. Ve dvacátých letech osmnáctého století prošlo výcvikem 200 – 400 důstojníků. Již v roce 1711 však začal klesat potenciál nových důstojníků z řad šlechticů, a tak řešením byl nábor z řad cizinců s tím, že mírně preferovaná byla znalost slovanských jazyků. Na nejvyšší mety ve vojenském žebříčku carské armády tak dosáhl jeden z cizích důstojníků, polní maršál Georg Ogilvi, vítěz u Narvy v roce 1704.

Armáda měla být, a podle Petra také byla základním kamenem společnosti, a k jejím potřebám začínala být přizpůsobována státní správa. Ve společnosti byli důstojníci privilegovaní ve stejné hodnostní třídě. Stejně tomu bylo i v případě výsluhy, měli zajištěné místo v civilní správě, které odpovídalo jejich hodnostní třídě.

Žold dostávali důstojníci pravidelně a v plné výši, nestávalo se, že by docházelo k prodlevám či výpadkům výplaty. Jestliže byl žold v případě důstojníků takřka „nedotknutelný“, u řadových vojáků tomu bylo jinak. Srážky z jejich malého žoldu byly jednou z forem trestu a dokonce byli nuceni přispívat na své uniformy. Zadržování jejich žoldu i po dobu několika měsíců nebylo ničím neobvyklým. Nezřídka trpěli i dlouhodobě hladem.

Petrova pozornost byla upřena především na důstojnický sbor, jeho zajištění a jeho výchovu. Postupně zakládal důstojnické školy a to v roce 1701

první dělostřeleckou, v roce 1707 školu pro armádní chirurgy, v roce 1712 pro vojenské techniky v Moskvě a v roce 1719 v Petrohradě.

Petrovi šlo o to, aby vybudoval silnou pravidelnou armádu, která by posunula Rusko mezi nejrespektovanější mocnosti, a tím, že armáda bude mohutná a preferovaná v době míru, bude život uvnitř země řídit jako v době války. S tím souvisí jeho snaha zavést inkviziční proces, upravený vojenským soudním řádem, všeobecně.³¹

Náklady na dlouhodobé vydržování armády v plném stavu pohlcovaly v průběhu 18. a 19. století až osmdesát procent státního rozpočtu Ruska. Petrovou snahou bylo budovat armádu moderní, k čemuž měl také přispět pobyt synů z významných šlechtických rodin u západních armád. Vysoké dlouhodobé náklady a s nimi pochopitelně vysoké daňové zatížení, vyvolávaly sociální nepokoje. Petrovým záměrem bylo držet velkou a mohutnou armádu za každou cenu, a již ne pouze k obraně Ruska, ale jako nástroj expanzivní politiky. Zdá se, že zde byly položeny základy ruské imperiální velmoci, která bude napříště sousedem, před kterým bude nutné mít se neustále na pozoru.

2.5 Reforma námořnictva

V úsilí Petra Velikého vybudovat mohutné námořnictvo je možné vysledovat dvě linie. Tou první byl Petrův vztah k moři a lodím a myšlenka vybudovat mohutné loďstvo, druhou byla švédská nadvláda nad Baltským mořem od roku 1617. Obě spolu pochopitelně velmi úzce souvisely.

Jediný námořní přístav Archangelsk, byl až na dva měsíce v roce nezpůsobilý k používání, protože Bílé moře zde mimo uvedenou dobu bývalo zamrzlé. Situace na jihu Ruska nebyla o mnoho lepší. Pobřeží Černého moře měli obsazené Turci, kteří ve spojení s Krymskými Tatary neustále ohrožovali území carského Ruska. Centrem jejich moci byla od roku 1475 pevnost Azov. Odtud mohli Turci ovládat dlouhý pás černomořského pobřeží a být bez vážnějších potíží zásobováni z moře. Toto měl na paměti Petr při svém druhém tažení proti Azovu v červenci 1696, poučen neúspěchem z předchozího roku, a pomocí nově zbudovaných lodí odřízl Turkům přístup k moři a donutil je ke kapitulaci.

³¹ Pelikán Dragutin. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 36.

Vybudování silného vojenského a obchodního loďstva se ukázalo jako nevyhnutelné ve světle zájmů a potřeb carského Ruska a především Petra samotného. Od konce roku 1695 do března a dubna roku následujícího byl ve Voroměři vybudován základ nové vojenské námořní flotily.³² Za necelých pět měsíců bylo spuštěno na vodu tisíc tři sta dopravních lodí pro přesun vojáků, třicet moderních dopravních lodí pro přesun vojáků, třicet moderních čtrnáctimetrových galér a dvě námořní válečné lodě, tzv. „Goliáši“ s biblickými jmény „Apoštol Petr“ a „Apoštol Pavel.“ Výstavby se účastnil car Petr osobně a prozíravě poslal na práci dvojnásobný počet řemeslníků a tesařů, protože během prací jich značná část utekla. Lodí bylo přesto postaveno více než Petr původně zamýšlel, sám totiž dohlížel na pracovní tempo.

V té době již existoval v jeho záměrech plán výstavby pravidelného vojenského námořnictva, a s tím související nutná kolonizace Azovského poloostrova a Taganrogu. Na základě příslušných ukazů bylo přesídleno tisíce celých rolnických rodin a tři tisíce střelců a jejich manželky a děti do Azova a zde začali působit jako vojenští osídlenci. V Taganrogu budovalo přístav 20 000 vojenských odvedenců z Ukrajiny, kteří měli původně sloužit v armádě. Dále museli být přizpůsobeny výstavbě lodí loděnice ve Voroměři, odkud se poté po Donu dostávali na moře.

Budování loďstva pojal car Petr jako celospolečenský úkol a výstavbu korábů rozdělil mezi poddané. Roku 1698 museli majitelé zemědělské půdy, z 10 000 světských dvorů a 8 000 církevních dvorů postavit po jednom kompletně vyzbrojeném a vystrojeném korábu. Třída obchodníků musela dodat 12 plavidel, později měli kvótu zvýšenou na čtrnáct. Lodě musely být kompletně vystrojené, vybavené zbraněmi a ostatním příslušenstvím.

Jeden koráb měl hodnotu asi 10 000 rublů, proto se dvory spojovaly v kumpanie, a tak na každý dvůr připadl základní vklad 6 rublů a 20 kopějek.³³ Výsledkem byla černomořská flotila v počtu 50 lodí. Náklad na její výstavbu činil na tehdejší dobu astronomických půl milionu rublů. Černomořská flotila pohltila téměř čtvrtinu ročního státního důchodu.

Postupně se do výstavby lodí začínali zapojovat stavitelé ze zahraničí, námořní odborníci a specialisté na galéry od benátského dóžete. V souvislosti s tím získávalo 50 mladých představitelů předních šlechtických rodin znalosti

³² Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 108.

³³ Čudakov P. *Car Petr I. Veliký: Velikáni ruských dějin*. Praha: Holinkova tiskárna, 1940, s. 28.

v námořním umění, navigaci a stavbě lodí v západní Evropě; v Benátkách, Holandsku, Anglii. Domů se vraceli s osvědčením podepsaným příslušným ministerstvem. Ti potom tvořili odborný základ navigační školy v Azově, založené v roce 1698 a tři roky později v Moskvě. V roce 1715 byla založena námořní akademie v Petrohradě, která měla již v roce 1718 500 studentů.

Petr sám inicioval a zúčastnil se zvláštní mise tzv. „poselstvo“ jako desátník doprovodného oddílu Petr Michajlov, jejímž cílem bylo vytvoření velké koalice proti Turecku. Z této zamýšlené koalice nakonec sešlo a hlavní pozornost cara byla upřena na válečné námořnictvo a stavbu lodí, především lodní konstrukce a námořní architekturu. V tom mu byla výbornou školou práce v loděnicích v holandském městě Zandaam, v soukromých loděnicích Lynsta Roggeho a především v loděnicích východoindické společnosti v Amsterodamu, kde pod vedením lodního stavitele mistra Geffita Glaese Poola jako obyčejný tesař poznával stavbu velkých korábů. Nakonec získal osvědčení ke stavbě lodí.

Cestu dokončil v Anglii čtyřměsíčním studiem anglického lodního stavitelství. Chtěl se stát námořním inženýrem. Z putování po Evropě nakonec přivezl na 1000 zkušených lodních odborníků v čele se zkušeným námořníkem, vice admirálem De Cruifem.³⁴

Přestože ve Voroměři pokračovala stavba lodí pro nové ruské válečné námořnictvo o kapacitě 20 000 mužů, jeho osud byl v důsledku příprav mírového jednání s Tureckem zpečetěn. Byly vyrobeny čluny, galéry a nakonec dokončeny i dvě „válečné“ lodě osazené 36 děly. Spíše než o praktické využití, šlo nakonec jen o demonstraci síly a ovlivnění mírového jednání s Tureckem.

Poslední velkou lodí vyrobenou ve Voroměři byl v roce 1705 spuštěný na vodu vojenský koráb „starý dub“.³⁵ Nakonec byla výroba lodí zastavena úplně. Část lodí získalo Turecko a zbytek podlehl hnilobě a korozi.

V posledním desetiletí 17. století se poprvé objevuje pojem „válečná loď“³⁶ a s tím spojená nová taktika námořních bitev. Šlo o taktiku „linie“, kdy dvě řady válečných lodí se souběžně plavily stejným nebo různým směrem a ostřelovaly se z těžkých děl. Tyto lodě „nového typu“ měly mohutnou konstrukci a vybavené byly 60 až 80 děly ve dvou nebo třech řadách na nad sebou vložených dělových palubách.

³⁴ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 109.

³⁵ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 108.

³⁶ Massie, Robert K. *Petr Veliký: Život a svět*. Prekladal Pavel Vereš. Praha: Pavel Dobrovský – Beta, 2006, s. 428.

Po vítězství polního maršála Šeremetěva nad Švédy dobytím pevností Noteburg a Nyenschanz ztratili Švédové přístup k ústí řeky Něvy a Rusové získali přístup k Baltu. Díky tomu mohl Petr začít stavět již v listopadu 1704 v novém admirálnímu komplexu v Petrohradě. Lodě stavěl nejen zde, ale objednával si je i v zahraničí, především v anglických a holandských loděnicích. Petr začal stavět po holandském a španělském vzoru lodě třídy galéra, jejichž flotilu spustil na vodu v roce 1713, a která mu přinesla v následujících letech úspěchy při jeho námořních taženích.

Vše bylo ovšem zapláceno obrovskými náklady, které se vyšplhaly v roce 1724 až na neuvěřitelný 1 200 000 rublů.

Výsledkem celého Petrova snažení byla Baltská flotila, která se skládala z 34 válečných korábů, 15 fregat, 800 galér a dalších plavidel. Válečné námořnictvo bylo tvořeno celkovým počtem 25 000 námořníků. Petrova flotila, byť menší než anglická, se s ní mohla směle srovnávat, i když car Petr začínal v podstatě na „zelené louce.“

Když byl v roce 1716 jmenován velitelem Rusko-anglicko-holandsko-dánské flotily při blokadě švédského námořnictva na Baltu, dosáhlo jeho snažení v oblasti vojenského námořnictva vrcholu.

Petr Veliký dosáhl pro carské Rusko přístav v Baltském moři a především v této oblasti učinil z Ruska jednu z největších námořních velmocí tehdejšího světa.

2.6 Pokusy o kodifikaci soukromého práva

Legislativní činnost za vlády Petra Velikého se v mnohých ohledech odlišovala od epochy, která jí předcházela. Některé odlišnosti vyplývaly z její různorodosti, některé měly všeobsažný charakter, v předešlém období si stát vytyčil sám sobě omezené cíle, které málokdy přesáhly samotnou obranu státu navenek, vybrání finančních prostředků na její zabezpečení a snaha o vnučení vnitřní bezpečnosti a pořádku.³⁷ Car, který od roku 1721 používal titul „imperátor“, byl samoděržavným, neomezeným panovníkem. „Nikommu

³⁷ Bogolovskii, Mikhail M. „Peter's Program of Political Reform.“ (pp.47-62 in Peter the Great Changes Russia, Marc Raeff, ed.) Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and company, 1972, s. 120

neodpovídal, k vydání právních norem nepotřeboval souhlas nebo spolupůsobení žádného státního orgánu.“³⁸

V Tomto období právo upravovalo minimum aspektů soukromého života jednotlivců a to jen do té míry, která byla nevyhnutelná na uskutečnění konkrétních cílů státu. Státní politika představovala v tomto období pro společnost velkou zátěž. Velká část společnosti byla zavázaná povinnostmi k vojenské službě a platbě daní na vojenské účely. Bylo zakázané přeskupování v rámci jednotlivých společenských tříd, změna povolání. Stát však intervenoval do běžného života lidu do té míry, která byla nevyhnutelná na zabezpečení jeho žádoucího chodu. Soukromý život a vztahy lidí, které nebyly předmětem těchto závazků a povinností vůči státu tedy mohly fungovat a vyvíjet se bez zásahů státu. Petrovy osobní zájmy a preference určovaly i rozsah jeho osobních intervencí. Podle mnoha tehdejších záznamů, hlavně cizích pozorovatelů, byla sféra Petrova osobního vlivu relativně úzká Petr, i když byl prezentovaný jako výlučný tvůrce nového Ruska, tak se do značné míry opíral o své ministry a oblíbence, kteří ho zpravidla usměrnili v použití jeho vlivu ve prospěch toho, co bylo pro ně nejvíc výhodné.

V této době existovaly pouze základy policie v širším smyslu, tak jak je vnímána dnes. Vše, co stát zabezpečoval proti nebezpečí z venku a zajisti jejich bezpečnost uvnitř státu. Ruskou společnost však ovlivňovala další významná síla a tou byly zvyklosti. Ty byly regulátorem jednak počínání státu, tak i chování jednotlivců. Zvyky sloužily jako pohotový argument, který pomáhal eliminovat pochyby a nejistotu. To bylo výhodné z praktického hlediska, protože to vnášelo stabilitu a přehled ohledně žádoucího chování jednotlivců, ale účelné pouze v rámci omezeného prostoru a času, když se sociální vztahy vyznačovaly jednoduchostí. Brzdou se staly přibližně ve druhé polovině sedmáctého století, když ruský stát začal navazovat komplexní vztahy s evropskými státy. Následkem toho bylo postupné rozšiřování – myšlenkových horizontů lidí a tento příval nových západních idejí začal pozvolna původní tradiční zvyklosti vytlačovat.³⁹ Oslabení zvyklostí pronikalo do společnosti postupně, důsledky byly na různých stranách jiné. Vyšší třídy se od nich odpoutávaly ve vyšší míře a rychlejším tempem stále si však zachovávaly svoji původní podobu a vliv, mezi obyčejnými

³⁸ Schelle, Karel a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 717.

³⁹ Bogolovskii, Mikhail M. „*Peter's Program of Political Reform*.“ (pp. 47-62 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.) Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and company, 1972, s. 122.

lidmi. Petrovy reformy, které byly hybnou silou pokrokového přetváření mnohých fenoménů života v Rusku, současně ve velké míře ovlivnily a urychlily oslabení vlivu zvyklostí.

Vláda Petra Velikého navazovala na dobu, kdy stát vykonával zpravidla politiku, která byla podřízena obraně země, popřípadě omezené expanzi, a od toho se odvíjelo finanční zatížení obyvatel. Dále vyvíjeli Petrovi předchůdci snahu o zachování vnitřní bezpečnosti a prádku.⁴⁰ Jak jsem již uvedl, car byl neomezeným a samoděržavným panovníkem, který od roku 1721 používal titul „imperátor“. „nikomu neodpovídal, k vydání právních norem nepotřeboval souhlas nebo spolupůsobení žádného státního orgánu.“⁴¹

Právo v době před nástupem Petra Velikého upravovalo především veřejnou část života, především ve vztahu k vojenské službě a odvodu daní k jejímu zajištění. Společnost byla rozdělena do společenských tříd a bylo nemyslitelné pohybovat se mimo jejich rámec. Ke své společenské kastě zůstávali připoutáni, a ona pak za ně zodpovídala. Zásahy státu se tedy omezovaly pouze v zájmu zabezpečení jeho chodu. Vztahy lidí v jejich soukromém životě, pokud nebyly ve vzájemném vztahu vůči státu, se obešly bez jeho přímých zásahů.

Soukromý život ruských obyvatel se tedy řídil především zvykovým právem, které vnášelo určitý stupeň jistoty a stability. Zvyky složily jako argument státní moci při své ingerenci do soukromých vztahů obyvatel carského Ruska. Zvykové právo však postačovalo pouze na jednoduché a nekomplikované právní vztahy. Ve druhé polovině 17. století bylo zvykové právo i neprostupnost jednotlivých sociálních vrstev při pokusech ruského státu navázat široké vztahy s Evropskými státy již jednoznačně brzdou rozvoje, a to jak vztahů na mezinárodní úrovni, tak i rozvoje uvnitř carského Ruska.

Petr Veliký proto uvažoval, a nutno dodat, že marně, o kodifikaci. Nejprve se pokoušel beze změn převzít švédské zemské právo, což se nezdařilo. Dalším pokusem o kodifikaci bylo zřízení komise pro ruské zemské právo, ale ani zde se úspěch nedostavil. Muselo následovat ještě dalších devět kodifikačních komisí, než se za vlády Mikuláše I. (1825-1855) podařilo sepsat kodex „Úplná sbírka zákonů“ (Polnoje sobranije zakonov), které obsahovalo 56 svazků, a až tímto ruským corpus iuris se carská říše projevila jako moderní zákonodárkyně.

⁴⁰ Bogolovskii, M. „*Peter's Program of Political Reform*“. (pp. 47-62 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.) Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and company, 1972, s. 126.

⁴¹ Schelle, Karel a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 719.

Car Petr byl tvrdý vychovatel, jemuž bylo prozatím bližší, přijmout západní trestní právo soukromé. Hlavním důvodem, proč se nepodařila kodifikace soukromého práva, byla k podstatě nerozvinutá právní věda a s tím související absence právní praxe. Neschopnost poradit si se západní kodifikací byla způsobena také tím, že zatím nebyly jasné ani právně-politické výhody takové kodifikace. Car Petr, který chtěl původně vytvořit velký zákoník západního typu, ale řešil jedno velké dilema, zda pouze zaznamenat dosud platné právo, což by odpovídalo právní realitě carského Ruska, nebo vytvořit reformované právo, zde by hrála roli snaha otevřít se západu. Oba cíle však stále naplnit nešlo a tento rozpor se nepodařilo urovnat ani zřizováním dalších kodifikačních komisí. To se povedlo až za téměř 150 let za cara Mikuláše I.⁴²

Při nezdarech kodifikace, a při potřebě nové legislativy musel Petr zabezpečit fungování soukromé a státní sféry. Jeho snahou bylo zajistit nepřetržitou činnost institucí. Jeho legislativní činnost byla na tehdejší dobu na vysoké úrovni a musela pochopitelně zasahovat do všech myslitelných oblastí veřejného i soukromého života. Legislativou měly být reformy ukotveny, popsány a definovány.⁴³

Petrova legislativa měla pozitivní charakter, její povaha měla být především regulativní. Petr dbal na to, aby jeho instrukce byly do detailu vypracovány.

Politika a její nástroje mají především sloužit k posílení a udržení moci, a to platilo v dobách vlády absolutistických panovníků nejméně dvojnásobně. Proto car Petr věnoval pozornost činnosti policie, především jeho přímé instrukce pro policejné sbory ve městech jako Moskva a Petrohrad. Kladl důraz na veřejný pořádek a bezpečnost obyvatel, pro potřeby staveb zřídil stavební policii. Důležitou roli hrál tzv. imperiální edikt, který, jako i další, na něj navazující edikty, určoval požadavky pro stavby ve městech i pro stavby v menších osadách. Materiál, rozeslaný do provincií, měl především za cíl, aby stavby byly prováděny tak, aby nedocházelo k tehdy tak častým požárům.

Některá jeho nařízení však působila až absurdně. Jeho snaha organizovat život lidí do nejmenších detailů působila na dnešní dobu tragikomicky. Jeho odpor ke starým zvykům se neprojevoval pouze v přepisech o fasádách domů, ale i

⁴² Hattenhauer, Hans. *Evropské dějiny práva*. Praha: C. H. Beck, 1998, s. 396.

⁴³ Veselý, Zdeněk. *Dějiny mezinárodních vztahů*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 482.

v tom, že Petrovy předpisy podrobně určovaly délku vousů, materiál, barvu a model jejich oděvů a bot.

Zábava a volný čas obyvatel byla další výseč života obyvatel carského Ruska, na kterou car Petr upřel svou pozornost. I zde byla snaha o detailní úpravu každého článku. Vyšší společnost začínala žít již alespoň zčásti podle evropského způsobu, a tak hlavní zájem byl upřen na prostý lid. Jeho zábavu však tvořily pitky a souboje.

Další Petrovy regulace se týkaly ustanovení samoléčby obyvatel v případě onemocnění. Některá ustanovení se týkala i života po smrti, a to především v zákazu pochovávání na městských hřbitovech nad stanovený limit, který mohl být překročen pouze u vysoce postavených osob. Dále byl určen materiál k výrobě rakví, zakázáno bylo dubové dřevo.

Car Petr a jeho vláda neopomínali ani duchovní život. Zdůvodnění, že hlavní snahou je pomoc ke spáse, pomáhalo zasahovat i do těch nejniternějších oblastí života. Vláda vymezila dny, ve kterých bylo povinné navštěvovat kostely, byly určeny svátky, kterých se museli lidé účastnit, měli povinnost zpovědi a svatého přijímání. Kněží vedli zvláštní seznamy lidí, kteří se dostavili nebo nedostavili ke zpovědi. Za neúčast hrozila peněžitá pokuta, ale mohli být i nahlášeni guvernérovi nebo landrátovi. V případě kladení odporu mohli být předáni příslušným policejním orgánům. Návštěva zpovědnice mohla být vynucena i násilím. Imperiální edikt reguloval chování věřících v průběhu bohoslužeb, obsahoval i pokyny pro kněží a biskupy.

Předchozí vlády se soustředily pouze na vybrané sféry státního a soukromého života, pouze ty, které bylo potřeba regulovat k udržení moci. Na ostatní oblasti života postačovaly zvyklosti. To v době nástupu Petra na trůn již nemohlo stačit. Zvyklosti musely být nahrazeny legislativou, a to hned z několika důvodů. Život Evropy, především té západní, byl daleko rozvinutější, mnohvrstevnější, než aby ho dokázaly, při jeho přebírání a napodobování vůbec postihnout a natož regulovat právní zvyklosti zaostalého carského Ruska. Nová legislativa byla potřebná, jak k efektivnímu výkonu moci, tak vůbec k samotnému udržení se na jejím vrcholu. Argument strachu, tak jak tomu bylo v dobách předešlých, již nepostačoval.

Proto bylo zákonodárství Petra Velikého založeno na rozumových argumentech, a k hrozbě silou se moc uchýlovala, když rozumový aspekt selhal.⁴⁴

Téměř všechny Petrovy dekrety jsou vedeny snahou, často získávaly povahu dlouhých politických úvah, do kterých přidával i přírodní vědy a právo.

Petrovy politické reformy byly reakcí na historický vývoj v ostatní Evropě, ale odrážely i jeho vlastní osobnost

2.7 Sociální reformy

Petr cíleně žádné sociální reformy nezaváděl. Posuny, které nastaly v jednotlivých společenských třídách, dosud velmi uzavřených, a které se začaly projevat již za jeho vlády, byly dalším důsledkem základních reforem, nikoli jejich cílem. Povinnost celoživotní služby a její dědění nemohlo mít se sociálními reformami nic společného.

2.8 Náboženské reformy

Na počátku vlády Petra Velikého disponovala církev v tehdejšímu Rusku velkým vlivem a moskevský patriarcha, který byl její hlavou, stál v hierarchii nejmocnějších hned za carem. Do nástupu Petra na trůn nebyl car nikdy skutečným vládcem církve, tím byl právě patriarcha, a car, který ale odpovídal za vnitřní poměry v církvi, byl v běžném životě brán jako s patriarchou rovnocenný partner. Obyvatelstvo Ruska bylo zpravidla hluboce věřící a život v Ruské ortodoxní církvi běžel svým, po staletí ověřeným způsobem. V Rusku do té doby vedle sebe samostatně působily a žily dvě samostatné a jednotné instituce, tedy církev a stát, jedna představovaná patriarchou, druhá carem.

Petrův pohled na církev se odlišoval od tehdejšího zažitého schématu. On viděl v církvi pouze jednu z částí státní správy a svou vizi počal realizovat hned po svém nástupu na trůn.⁴⁵ Dějiny ruské církve byly ovlivněny některými zásadními historickými událostmi, které ovlivnily jejich vývoj, křest svatého Vladimíra, vpád Tatarů, ale reformy cara Petra Velikého položily zásadní dělič

⁴⁴ Bogolovskii, Mikhail M. „*Peter's program of political reform*“. (pp. 47-62 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.) Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and company, 1972.

⁴⁵ Švankmajer, Milan. Petr I.: *Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 322.

čáru mezi období patriarchální a období, které se v této etapě vývoje ruské pravoslavní církve nazývá jako synodální období.⁴⁶

Synodální období je úplně novou etapou ve vývoji ruské církve. Nový je způsob její správy od nejvyšších orgánů a snaha zavést nové západní kulturní principy, ale ty způsobily, že tehdejší „symbióza“ mezi církví a státem, která byla charakteristická pro východní státy, byla vážně narušena.

K církevním reformám přistoupil Petr z několika důvodů. Jedním bylo odstranění zásahů církve do přílivu západní kultury, dalším jeho obava z jejího vlivu, který konkuroval jeho moci. Její význam spočíval pro Petra také v jejím obrovském bohatství. Politická kontrola by znamenala omezení její moci a ani její význam v dalších oblastech jako jsou sociální a oblast vzdělávání nebyl zanedbatelný.⁴⁷

Petr nebyl prvním a rozhodně ani posledním panovníkem, který církev, podřízenou moci státu, využil pro své zásadní politické záměry. Habsburkům ve střední Evropě posloužila katolická církev po roce 1620, aby se s ní po více než 160 letech nepřetržité vlády habsburského rodu, ve zlém „vypořádal“, další Habsburk na říšském trůně, Josef II. Bojem o moc byli i náboženské války v 16. století ve Francii a v Anglii dokonce král Jindřich odtrhnul katolickou církev od Říma a vytvořil „vlastní“ anglikánskou církev. Církev jako podřízený státní útvar mohla Petrovi jenom pomoci při upevňování jeho moci. Při posilování své autority se nenechal ničím omezovat, i když se alespoň do určité míry pokoušel brát ohledy na hluboce věřící lid carského Ruska.

Petr byl poměrně zbožný člověk, jak sám charakterizoval, zbožný člověk v „omezeném rozsahu“.

Po poznání fungování církví a států v západní Evropě měl blíže k modelu západoevropskému církevnímu racionalismu a sekulárnímu „teritorializmu“, než ke klasické ruské ortodoxii.⁴⁸

Při cestách po Evropě se Petr seznámil s anglikánskou a s luteránskou církví, které byly obě podřízeny státní moci a jeho náboženské myšlení a postoje byly ovlivněné nekonečnými dialogy s biskupem ze Salisbury, a také duchovními otci z pařížské Sorbonny. Po celý svůj další život bral Petr vztahy mezi církví a státem velmi vážně, pravděpodobně na základě těchto zkušeností.

⁴⁶ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996. s. 52.

⁴⁷ Marshall, William. *Peter the Great*. Longman Publishing, 1996, s. 54.

⁴⁸ Švankmajer, Milan. *Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 201.

Přestože byl car podle údajně vlastních slov ve víře spíše vlažný, udivoval rozsáhlou znalostí písma svatého, především již zmiňovaného biskupa ze Salisbury Burneta a Sorbonnského duchovní otce. Z této záliby v písmo se vyvinul zvyk formálních pobožností, kdy právě v rámci náboženských liturgií přednášel epištoly a zpíval v církevním sboru.

I když víru v boha stavěl Petr na důležité místo a car byl v Rusku považován za nástupce boha na zemi, neměl Petr k církvi žádný oddaný vztah, který byl charakteristický pro lid carského Ruska, a už vůbec se nevyrovnal jeho vztah k církvi, vztahu jeho otce, kterým byl hluboce zbožný car Alexej. Ve smyslu svého vztahu k církvi jí Petr považoval za „zповědní policii“, která bdí nad mravním životem a duchovními hodnotami lidu.⁴⁹

Poddaní měli od roku 1716 přikázáno se alespoň jednou do roka zúčastnit svaté zpovědi a na základě dvou ukazů z let 1718 a 1722 jim vznikla povinnost zúčastnit se každou neděli a během církevních svátků bohoslužeb v kostele.

S rozmachem říše vystupovala do popředí skutečnost, že v carském Rusku působily školy různých vyznání. Katolíci, unionisti a židé na Ukrajině, baltských zemích měli výraznou převahu Luteráni. Na jihu Ruska působili muslimové, a na Sibiři animisté. Pod vlivem cest do západní Evropy, a po konzultacích se svými rádci a v neposlední řadě i jeho smysl pro racionální přístup ke státním záležitostem, to vše postupně v Petrovi utvářelo velmi tolerantní přístup k náboženským otázkám. Z toho vyplývá i jeho souhlas s otevřením škol Jezuitům z Čech a Luteránům z Německa. Nařízení z roku 1702 vyhlášovalo všeobecnou náboženskou toleranci pro všechny neortodoxní křesťanské věřící. V zemích na pobřeží Baltu povolil luteránům jejich vyznání a od roku 1721 mohli uzavírat manželství ortodoxní věřící s katolíky a luterány. Jeho vyhlášení z roku 1709, ve kterém zaváděl tolerantní přístup pro muslimy a pohany, zůstala pouze u psaného slova. Nesnášel židy a kazachstánské Tatary donutil konvertovat na ortodoxní víru a v roce 1719 vyhnal z Ruska jezuity.

Celkové poměry v církvi byly neutěšené. Duchovní byli nevzdělaní, a ani jejich morální kvality nebyly na vysoké úrovni. Kastu svého druhu tvořili duchovní laici, kteří se mohli ženit, a jejich nejdůležitější činností bylo hromadění bohatství. 557 klášterům podléhalo více než 130 000 zemědělských dvorů, z toho jen patriarcha vlastnil více než 8 000 usedlostí.

⁴⁹ Švankmajer, Milan. *Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 201.

Významný vliv na Ruskou ortodoxii měla církev na Ukrajině, která byla, díky častějšímu styku se „západem“ kulturně na vyšší úrovni. Ukrajina se stala na základě Perjaslavské smlouvy autonomní částí Ruska, a z ní také pocházely dvě důležité osobnosti církevních reforem Petra Velikého, Štefan Javorskyj a Feofan Prokopovyč, původně kyjevští klerici. Třetí významnou osobou církevních reforem byl Theodosius Janovskij, pocházející ze šlechtického rodu slídícího v jihozápadním Rusku.

Po smrti patriarchy Adriana v říjnu roku 1700 měl Petr cestu k uskutečňování církevních reforem otevřenou. Do jejího čela, jako úřadujícího patriarchy, jmenoval ze začátku na omezenou dobu kyjevského mnicha a metropolitu Rjazaně Štefana Javorského. Po několika měsících ale zrušil úřad Patriarchy⁵⁰ a místo něj zavedl nový institut „administrátora patriarchátu“.⁵¹ Štefan Javorský byl však především mnich a jmenování mu působilo značné obtíže. Jeho malá touha po moci však byla v Petrových očích to nejlepší doporučení. Dohled nad jeho počínáním vykonával bojar Musin - Puškin, který byl caru Petru Velikému bezvýhradně oddán. Od roku 1712 počal vliv exarchy Štefana Javorského postupně upadat, až roku 1720 ztratil carovu přízeň nadobro. Na vině byla jeho tichá podpora následníka careviče Alexeje v konfliktu s otcem, carem Petrem.

Novým důvěrníkem Petra pro církevní otázky se postupně stával Theodosius Janovskij, který byl s Petrem spřízněn rodinným svazkem, stal se manželem jeho neteře Anny. Jeho vliv postupně stoupal a na vrcholu své kariéry stanul roku 1721, kdy získal postavení prvního vice prezidenta synodu a byl jedním z prostředníků trvalého styku mezi synodem a Petrem. Zemřel roku 1726, kdy po smrti Petra Velikého byl za zradu odsouzen na doživotí.

Carovým hlavním poradcem pro církevní záležitosti se již v roce 1709 stal další kyjevský klerik, Feofan Prokopovyč. Díky svému vzdělání, v té době ne příliš častému, byl od roku 1720 arcibiskupem a stal se také druhým vice prezidentem synodu. Na univerzitě se v Kyjevě prosadil výuku matematiky a dalších vědních oborů, byl také významným členem Neptunské společnosti pro rozvoj věd. Zastával ideje absolutní monarchie, a ty prosazoval i po smrti Petra Velikého.⁵²

⁵⁰ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 203

⁵¹ Buganov, Viktor. *Peter Velký*. Prekládal Jan Mojžíš. Bratislava: Obzor, 1989, s. 119.

⁵² Marshall, William. *Peter the Great*, New York: Longman Publishing, 1996, s. 59.

Omezením, a tím pochopitelně významným snížením vlivu, patriarchální moci, dostal Petr pod svou kontrolu administrativní aparát církve. Finanční zajištění a ekonomické záležitosti církve vyřešil Petr znovu ustanovením klášterního příkazu, byl to tzv. „Monastyrskij prikaz“. Jeho vedením pověřil člověka světského, ne církevního, bojara Musina - Puškina, který mu byl bezvýhradně oddán. Církevní majetek dostal car Petr pod svou kontrolu, a z něj vyplácel roční příspěvek 10 rublů na jednoho mnicha, a tím je odsoudil k téměř živoření. Kláštery měly být v budoucnu místem pro modlitby a zbožné rozjímání, a veliký majetek by zatěžoval církevní obec v jejím poslání.

Jako prevence proti negativním odezvám, které se postupně v některých klášterech objevovaly, nařídil Petr odebrat svým mnichům a mniškám papír, který by mohl sloužit k psaní „opozičních dopisů“ a napříště směli psát pouze se souhlasem nadřízeného mnicha. Odpor proti reformám v církvi však tiše přetrvával.

Po vzoru kolegií zřízených v roce 1719, bylo 14. února 1721 zřízeno „duchovní kolegium“, které nahradilo zrušený úřad exarchy. Pro kolegium se ale začal užívat název „nejsvětější vládnoucí synod“. Do jeho čela byl postaven jako jeho první prezident Štefan Javorskij, ale jeho faktickou hlavou a člověkem, který kontroloval zájmy cara Petra, byl Feofan Prokopovyč.⁵³

Státní dohled nad církevním majetkem si vyžadovala Petrova potřeba finančních prostředků na válečné účely. Omezování církevních výdajů začalo již v letech 1696 a 1697. Nadbytky z příjmů klášterů byly odváděny pro vojenské potřeby, jako například v roce 1706, kdy použil car Petr část peněžních prostředků klášterního příkazu k vybudování nemocnice pro operace a lékařské školy v Moskvě.⁵⁴ Každý rok pak chodilo z klášterního příkazu na zabezpečení provozu nemocnice 5000 rublů.

Další Petrovou starostí, která přímo nesouvisela s válečnou činností, ale kde se spíše projevil jako filantrop, bylo zřizování chudobinců, jejichž počet dosáhl v roce 1721 pro muže 31 a pro ženy 62.

Omezení církevních výdajů se projevilo v jeho nařízení, ve kterém zakázal zřizovat nové kláštery a zrušením všech daňových výhod, omezený přístup do kněžského stavu tak měli muži mladší 30 let a bez vzdělání. Od roku 1701 nesměly příjmy mnichů převyšovat částku ve výši 10 rublů a bylo stanoveno

⁵³ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 203.

⁵⁴ Marshall, William. *Peter the Great*, New York: Longman Publishing, 1996, s. 59, 60.

pevné množství obilí a dřeva. Biskupové měli povinnost odvádět polovinu svých příjmů v klášterním prikazu prostřednictvím místních úředníků.

Zavedením „duchovního kolegia“, pro které se začal užívat název „nejsvětější synod“ se posunula ruská ortodoxní církev na západ. „Nejsvětější synod“ byl v carských poměrech orgán úplně nového typu.⁵⁵ Pojem „synod“ ruština do té doby neznala.

Synod tvořilo 12 členů, příslušníků vyššího duchovenstva, vedení tvořil prezident a dva viceprezidenti včetně nejvyššího exekutora.⁵⁶ Jmenoval je osobně car, jejich hlasy měly stejnou váhu, a „synod“ rozhodoval nadpoloviční většinou. Byl to orgán kolegiální, který byl ustavený a pod kontrolou státu a jen jemu se zodpovídal. Mezi základní povinnosti „synodu“ patřil dohled nad pravostí víry, správa církevních záležitostí, uvádění duchovních hodnostářů do úřadu, výklad církevních dogmat a církevní soudnictví.⁵⁷

Přestože „synod“ tvořili duchovní, anebo alespoň představitelé církve, na jeho činnost neměla církev jako instituce žádný vliv. Petr si zajistil nad jeho fungováním naprostou kontrolu. Vytvořil funkci tzv. „ober-prokurátora“, který následně schvaloval každé rozhodnutí „synodu“. Prokurátoři měli za sebou zpravidla kariéru v armádě a uniforma ruského důstojníka symbolizovala v čím zájmu a v čí prospěch jsou reformy, včetně té církevní uskutečňovány.

Původně se mohlo jevit, že si „synod“ obhájí důstojné postavení, které by odpovídalo tradici ortodoxní církve. Synod podléhal nejen carovi, ale i senátu. Dvanáctým a nejdůležitějším členem synodu byl tedy již zmíněný „ober-prokurátor“, který dohlížel na jeho činnost. Symbolická byla nejen jeho uniforma, ale i jeho hodnost, která nebyla církevní, ale armádní, „plukovník“.⁵⁸

Členové synodu nebyly jen Rusové, často bývali i v menšině oproti Ukrajincům, či Řekům. Od roku 1725 se církev až do komunistické revoluce v roce 1917 nevymanila z područí cara a ruského státu.

⁵⁵ Zernov, Nicholae. „*The Establishment of the Russian Church.*“ (pp. 111 – 122 in Peter the Great Changes Russia, Marc Kaeffed.) Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and Company, 1972, s. 113.

⁵⁶ Shelle, Karel a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 718.

⁵⁷ Shelle, Karel a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 718.

⁵⁸ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 206.

2.9 Školská reforma

Ruské školství bylo ve druhé polovině 17. století velmi zaostalé a kompletně v rukách církve. Vzdělání, které církevní instituce poskytovaly, se omezovalo pouze na základní úroveň. Světské vzdělání, které by již bylo rozděleno na jednotné obory, považovala církev za nebezpečné, především pro ni samotnou. Potřeba nového školského systému na počátku Petrovy vlády se jevila jako nevyhnutelná.

První snahy o zvýšení úrovně školství se objevily v roce 1682, kdy Sylvestr Medvědjev založil pod patronací cara Fjodora malou akademii v Zaikonospašském klášteře v Moskvě, kde malá skupina asi 20 hochů se měla věnovat studiu jazyků jako latiny a řečtiny, dále se věnovali gramatice a rétorice⁵⁹ Poprvé bylo při této pokusné výuce demonstrováno, že světská a církevní výuka nemusí být v konkurenci. Studium bylo umožněno chlapcům ze všech tříd ruské společnosti, kdy jedinou podmínkou bylo vyznání pravoslavné ortodoxní víry. Nejdůležitějším aspektem vůbec však bylo posunutí vzdělání na úplně jinou úroveň ve společnosti, protože se stalo nutnou podmínkou pro získání funkcí ve státní službě. Frekventanti akademie končili vzdělávací cyklus s příslušnými státními hodnostmi.⁶⁰

Akademii finančně zajišťoval car Fjodor a podpora ve formě darů přicházela od různých skupin společnosti. Proč velkorysý úmysl na položení základů státní školy pro různé vrstvy obyvatel nakonec ztroskotal, je nasnadě. Program širšího světského a duchovního vzdělání zablokovala ortodoxní církev, obávající se vlivu západní kultury.

Dalším počinem v oblasti ruského školství bylo založení Řecké školy roku 1681 patriarchou Joakimem. Tato škola, která nesla též název Typografická, a měla tvořit hráz latinským tendencím. Jejím hlavním programem mělo být především učení konzervativní řecké ortodoxie. O otevření další školy se zasloužili dva bratři, řečtí učenci Idanniki a Sofroni Lichochudovští, která pohltila i Medvěděvovu latinskou akademii, a pokračovala pod názvem Akademie moskevská. Přestože měla silnou podporu jak patriarchy moskevského, tak

⁵⁹ Rozhdestvenskii, S. V. „*Educational Reforms.*“ (pp 123 – 127 in Peter the Great Changes Russia, Marc Raeffed.). Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and Company, 1972, s. 123, 124.

⁶⁰ Rozhdestvenskii, S. V. „*Educational Reforms.*“ (pp 123 – 127 in Peter the Great Changes Russia, Marc Raeffed.) Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and Company, 1972, s. 124.

patriarchy jeruzalémského, ani ona neměla dlouhého trvání. Po sedmi letech došlo k jejímu zavření z důvodů nedostatečné konzervativnosti, ale i její učení bylo do budoucna striktně odmítnuté.⁶¹

Další a to již zásadní reformy školství přišly až s nástupem Petra na trůn. V souvislosti s nevyhovujícím stavem v moskevské akademii, nízkou úrovní vzdělání kněží, předestřel moskevskému patriarchovi Adrianovi svou vizi na zvýšení úrovně vzdělání studentů a možnost dosažení vzdělání pro širší vrstvy obyvatel carského Ruska.

Již jeho první kroky k tomuto cíli směřovaly. V roce 1699 zřídil v Moskvě tiskárnu knih. Důvod byl prostý, snaha o zvýšení počtu knih se světským obsahem, knih odborných, historických a k tisku mělo být použito občanské písmo.⁶²

Znovu otevřená moskevská akademie z roku 1701, se jako významná ruská vzdělávací instituce nechávala inspirovat kulturou latinskou a důležitý byl vliv ukrajinský, ten již zapustil své kořeny na ruských biskupských úřadech.

Postavení zdejších velmocí se stále více odvíjelo od jejich technického, vědeckého, kulturního a ekonomického rozvoje, v čemž v té době dominovali Anglie, Nizozemí a Španělsko. Petr si deficit Ruska ve všech oblastech zcela jasně uvědomoval, a proto kromě obnovení moskevské akademie činil další kroky, z nichž asi nejvýznamnější bylo založení moskevské školy matematických věd a navigace v roce 1701. Vedením školy a výuky byl pověřen Skot Henry Farquason z Marshall College v Aberdeenu se dvěma anglickými asistenty. Přestože byla zpočátku vytvořena jazyková bariéra, postupné vydávání odborných učebnic v Ruštině ji pomáhalo odstraňovat. Od roku 1715 již fungovala v Petrohradě jako námořní akademie. Jejími absolventy byli postupně námořníci, architekti a technici, kteří během studia podléhali velmi přísnému režimu.

Od roku 1721 začal Petr budovat systém bezplatných diecézních škol v návaznosti na moskevskou akademii. Postupně jich vytvořil až 46, jak hovoří údaje z roku 1727. Nejvíce jich bylo zřízeno na Ukrajině. Úroveň vzdělání závisela na dosažitelnosti učitelů a přístupu biskupů v jednotlivých diecézích. Přesto zde určitý vliv moskevské akademie na jednotlivé diecéze byl, a ty pomáhaly v rámci svých možností rozšiřovat vzdělání způsobem, jakým činili na západě Jezuité.

⁶¹ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996, s. 82.

⁶² Bugarov, Viktor. *Peter Veliký*. Prekládal Ján Mojžiš, Bratislava: Obzor, 1989, s. 113.

Moskevská akademie a navigační škola měly sehrát svou roli pro výchovu učitelských absolventů, i jako centra školské reformy. První doopravdy systémové kroky byly učiněny vysláním prvních absolventů ve dvojicích do každé provincie s úkolem zajistit výuku aritmetiky, geometrie a gramatiky. Výuka se měla týkat dětí statkářů a úředníků. Budoucí představitelé vyšších tříd měli získat základní vzdělání mezi 10. a 15. rokem života, před nástupem do státní služby. Z původních 12 škol v roce 1716 bylo již v roce 1722 celkem 42, které navštěvovalo více než 2000 žáků. V dalších letech jejich počet postupně klesal, až v roce 1744 jich zbylo posledních pět, z nichž 3 byly transformovány na nový typ tzv. posádkových škol. Jeden z důvodů bylo stažení dětí statkářů a šlechticů, kteří odmítli, aby jejich potomci chodili do škol s dětmi chudiny. Duchovní zase upřednostňovali nové diecézní školy.

Naopak úspěšné byly Petrovy akademie jako Moskevská dělostřelecká, která vznikla v roce 1701, Moskevská Lékařská Vysoká škola z roku 1701. Další vysokou školou byla Technika založená v roce 1712. Počty studentů na jednotlivých školách dosahovaly výše několika set.

V roce 1705 založil luteránský pastor Glück gymnázium na výuku starověkých a novověkých jazyků. Smyslem tohoto ústavu byla výchova pracovníků do diplomatických služeb a jejím základem byla výuka politologie, filozofie, literatury, evropské a orientální jazyky a jízda na koni, později i tanec.⁶³ „Na provoz školy, určené především pro potomky moskevské nobility určil car 300 rublů a její otevření, jehož se sám zúčastnil, ohlásil zvláštním ukazem.“⁶⁴ Gymnázium nepřežilo 10 let od svého vzniku a počet jeho absolventů se znalostí cizích jazyků nepřesáhl 300.

Současně pobývali studenti v zahraničí, jejich počet nepřevyšoval zpravidla několik set, vrcholem byl rok 1725, kdy v cizině studovalo téměř tisíc ruských studentů.

Středem zájmu byla nauka vojenských a námořních disciplín, především znalost dělostřelby a navigace. Stranou nezůstávaly ani cizí jazyky, především němčina.

V neposlední řadě věnoval Petr pozornost tisku učebnic, z nichž je nutné zmínit první ruskou čítanku z roku 1701 a učebnici gramatiky z roku 1706. Dále

⁶³ Massie, Robert K. *Petr Veliký: Život a svět*. Přeložil Pavel Vereš. Praha: Pavel – Beta, 2006, s. 368.

⁶⁴ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 90.

byly vydávány učebnice aritmetiky, algebry, geometrie a trigonometrie, poprvé bylo zavedeno užívání arabských čísel. Zlepšení gramotnosti mělo napomoci i zjednodušení písma.

Hlavním cílem snah o zásadní zvýšení úrovně vzdělanosti všech vrstev obyvatelstva byla příprava na jejich budoucí státní službu.

Vše korespondovalo se základním Petrovým úsilím po celé období jeho vlády. Posílení a celkové zabezpečení obrany země a upevnění pozice cara jako absolutistického vládce.

2.10 Zásadní hospodářské změny

Bez silné a prosperující ekonomiky nelze dosáhnout žádných státních cílů a válečných především. Toho si byl Petr velmi dobře vědom, především když obchod zajišťoval plné státní kasy a bouřlivý rozvoj měst. Stále silnější postavení získávaly vrstvy obchodníků, vlastníků manufaktur, a to na úkor privilegovaných vrstev, šlechty a duchovenstva.

Naplněné státní pokladnice mohly financovat a nově vyzbrojovat armády a námořnictva, což bylo Petrovým snem.

Carovým válečným cílem bylo prodloužení pobřežní hranice západních moří, a tím dosáhnout daleko lepších a častějších obchodních a jiných kontaktů s celou Evropou.⁶⁵ Zlepšením přístupu k moři mohl Petr začít s vratnou podporou zahraničního obchodu, a to především vybudováním zastoupení ve významných Evropských městech, jimiž byly první carské konzuláty.

Při obchodním styku s východem se orientoval na Čínu a další snahy podpořil uzavřením obchodní smlouvy s Persií.

Tehdejší ekonomické myšlení bylo ovládáno doktrínou merkantilizmu, tedy převahy vývozu domácí produkce nad dovozem produkce zahraniční. Zatížení dovozu clem ve výši 37,5 % ceny zboží, vedlo k dosažení převahy vývozu po roce 1720 až na dvojnásobek.⁶⁶

Dalšími státními ochranářskými opatřeními byly zákazy dovozu zboží, které začínaly produkovat domácí manufaktury, tedy přesně v duchu hospodářské politiky tehdejších evropských států, kdy vyšší export zajišťoval cizí měny a nižší import chránil domácí bohatství. Cestu k bohatství Ruska viděl Petr I. v rozvoji

⁶⁵ Čudakov, P. *Car Petr I. Veliký: Velikáni ruských dějin*. Praha: Holinkova tiskárna, 1940, s. 25.

⁶⁶ Bugarov, Viktor. *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžiš. Bratislava: Obzor, 1989, s. 281.

tuzemské produkce všech základních výrobků a zákaz dovozu všeho, co se vyrábělo v Rusku.⁶⁷

Rozvoj průmyslu na přelomu sedmnáctého a osmnáctého století v Rusku narážel na obrovskou bariéru. Tou byl zkorumpovaný šlechticko-nevolnický systém, po mnoho let nenarušený, a panovnický absolutismus. Do těchto poměrů se Petr snažil implantovat prvky vyspělého průmyslu, technické novinky a civilizační pokrok vůbec.⁶⁸

Nechal se inspirovat především rozvíjejícím se Nizozemím, které bylo co do průmyslového a obchodního rozvoje na samém vrcholu Evropy.

Carovy ukazy a rozhodnutí nepřímo vypovídají o Petrových představách o manufakturách, jeho názory jak podpořit vnitřní trh Ruska a obchod s cizími zeměmi, především s Evropou, i když jeho zájem byl upřen také do Asie. Z analýzy carových zákonodárných aktů, jakož i vládních rozhodnutí vyplývá, že jeho zájem o manufaktury i zahraniční obchod byl často silnější a hlubší, než jen z hlediska daňového výnosu, pozvednutí úrovně ruské společnosti a zdroje financí pro armádu.

Ukazy Petra I. a vládní rozhodnutí tedy primárně sledovaly zájem armády a imperiálních výbojů. Obdiv k řemeslům a pochopení pro rozvoj řemesel si osvojil již při cestách po západní Evropě. Jako při všem, co ve prospěch carského Ruska konal, byl i v případě výroby a obchodu přesvědčen o své nezastupitelné roli imperátora a reformátora. Rozvinutý obchod a rozvoj výroby v carském Rusku byl rozhodnut prosadit svou mocí. Princip jeho prostředků k posazení reformem vystihl V. O. Ključenskij: „Celá jeho reformátorská činnost byla vedena myšlenkou o nevyhnutelnosti a všemocnosti násilného donucení. Byl přesvědčen, že pouze silou lze lidu vnutit blahobyť.“ Petr byl vždy přesvědčen, že v každé oblasti života carského Ruska, je povolán vydat příslušné příkazy pouze on.⁶⁹

Přestože byly Petrovy reformy velmi moderní a pokrokové a položily, přes všechny pozdější obtíže, základ pro rozvoj ruského průmyslu, přežila sotva desetina manufaktur z doby Petrova vládnutí do konce 17. století. Manufaktury byly zakládány na základě carského ukazu. V ukazu bylo nařízeno, jaké druhy výrobků se budou vyrábět a za jaké ceny prodávat. Manufaktury měly stanoveny

⁶⁷ Pelikán, D. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 32.

⁶⁸ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 186.

⁶⁹ Švankmajer, M. Veber, V. Sládek, Z. Moulis, V. *Dějiny Ruska*. Cover and Typo ©VIMR Vladimír, 1995, s. 131.

ceny, za jaké prodávaly své výrobky jak státu, tak veřejnosti. Dodržování carských ukazů bylo vymáháno přísným vojenským dohledem. Vlastní iniciativa v podnikání byla tímto potlačena a manufakturám se mohlo o ekonomické samostatnosti jenom zdát.⁷⁰

Manufaktura z období vlády Petra Velikého byla značně odlišná od manufaktury západoevropské. Zásadní rozdíl byl rozdíl mezi manufakturou z Anglie a manufakturou z Ruska. Podstata rozdílu spočívala v postavení a dosažitelnosti pracovní síly. V Anglii bylo nevolnictví zrušeno ve čtrnáctém století a nebyl zde nedostatek volné námezdní pracovní síly. Existovalo zde státem garantované právo volného obchodu, práce byla vykonávána za mzdu. V Rusku byla situace naprosto odlišná.

Námezdních manufakturních dělníků tedy volné pracovní síly, byl naprostý nedostatek. Zpočátku tvořila základ pracujících především spodina společnosti, kterou rozšiřovali zchudlí kupci. Tato skladby byla však spíše překážkou než hybatelem rozvoje výrobní činnosti manufaktur. Nevolnické vztahy ve společnosti generovaly pochopitelně řešení, které je naprosto kopírovalo. Petr nejprve nařídil využívat pracovní síly donucením. V uralských a oloneckých závodech pracovalo více než třicet sedm tisíc donucených, odsouzených i dříve trestaných nevolníků.

Nový způsob výroby a podnikání, který car Petr zaváděl, byl zásadně ovlivněn jeho názory a představami, a v duchu ruského samoděržaví zakládal manufaktury na feudálním a nevolnickém základě. Manufaktury se staly vězením „sui generis“, kam byli posíláni trestanci, vojenští zběhové, nevěstky, tuláci, zloději a jim podobní.

Základní nařízení ohledně získávání pracovních sil pro manufaktury byl Petrův ukaz z roku 1721, kterým se povolovalo vlastníkům manufaktur a obchodníkům „nakupovat“ zemědělské nevolníky a tím je připoutávat k vlastním závodům.⁷¹ Některé prameny hovoří dokonce o nakupování celých vesnic pro potřeby manufaktur.⁷² Tento ukaz však způsobil nemalé problémy, protože manufaktury začaly považovat nevolníky za svůj majetek, a ti se proto stávali

⁷⁰ Švankmajer, M. Veber, V. Sládek, Z. Moulis, V. *Dějiny Ruska*. Cover and Typo © VIMR Vladimír, 1995, s. 132.

⁷¹ Ljaschenko. *Peter I. „The National Economy.“* (pp. 67 – 82 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.). Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and Company, 1972 s. 79.

⁷² Švankmajer M., Veber V., Sládek Z., Moulis V. *Dějiny Ruska*. Cover and Typo © Vladimír Vimr, 1995, s. 132.

předmětem obchodu. Petr argumentoval, že vlastnit nevolníky může pouze šlechta, ne obchodníci nebo podnikatelé.

Na podporu rozvoje nových metod podnikání, dalšího rozvoje průmyslu a vzdělání obchodníků, byly založeny Petrem dva ústavy. V roce 1719 Obchodní kolegium a v roce 1723 Výrobní kolegium.⁷³ Reformy a s nimi související podpora manufaktur sledovaly, přes Petrův nadhled a celkové pochopení rozvoje obchodu a řemesel, svůj základní cíl, podřízení celkového industriálního rozvoje válečným potřebám. Základem, se stalo zpracování železa a dále mědi, textilu, palných zbraní, střelného prachu a děl. Takových manufaktur bylo založeno za tímto účelem 86. Nejmasivnější bylo zvýšení produkce železa, která činila na konci Petrovy vlády deseti násobek oproti počátku.⁷⁴

Na základě Petrových nařízení byly počínaje rokem 1697 budovány na Urale vysoké pece a v následujícím roce metalurgický závod v Neviansku na produkci železa. V době smrti cara Petra bylo vybudováno již 52 železáren, z toho 13 největších na Urale. Od roku 1716 bylo ruské železo obchodováno na londýnské komoditní burze. Vše bylo budováno pod dohledem státu, kde vykonavatelem státní moci ohledně produkce železa a mědi byl Holanďan Menning, který působil jako prodloužená ruka cara Petra. Tento muž dokázal pozvednout státní průmysl na Urale na 1/5 celkové produkce ruského železa, další pětinu vyprodukoval soukromý sektor působící na Urale.

Nároky mincoven v Moskvě a Petrohradě začala plnit továrna na výrobu mědi samozřejmě založená státem. Stříbro a olovo se těžilo v Něrčinách na Sibiři.

Stát byl při budování ruského průmyslu nejen hlavním podporovatelem, ale v dalších fázích vývoje spíše brzdou inovací a akumulace kapitálu. Petr si tento fakt jasně uvědomoval, a proto vydal v roce 1711 dekrety, kterými povoloval lidem ze všech společenských vrstev obchodovat všechny možné komodity a tím ukončil, většinu státních monopolů. Po roce 1719 zbyly poslední dva. Téhož roku vydal Petr ukaz, který měl zabránit ukrývání a bránění ve vyhledávání nerostných ložisek.⁷⁵

⁷³ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996, s. 34.

⁷⁴ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996, s. 33.

⁷⁵ Massie, Robert K. *Petr Veliký: Život a svět*. Přeložil Pavel Vereš. Praha: Pavel Dobrovský – Beta, 2006, s. 709.

Další Petrův ukaz z roku 1721 byl z oblasti zemědělství, kdy až na samé hranici absurdity propagoval a nařizoval používání kos a hrábí, stejně jako se snažil podřizovat přísným pravidlům postupy v zemědělské výrobě.⁷⁶

Jeho pozornost byla upřena dále řemeslům a drobné domácí výrobě. Nařízeními zaváděl cechy řemeslníků, v čele se starosty. Jejich úkolem byla péče o kvalitu zboží. Dále byla stanovena učební doba pro učně u cechovních ministrů na dobu sedmi let. Rusko zůstávalo ale stále málo průmyslově rozvinutou zemí a převážná část potřeb byla uspokojována právě produkcí řemeslných odvětví.

Ještě mnoho let po Petrově smrti bylo Rusko závislé na exportu surovin a meziproductů. Dováželo strojní zařízení a výrobky. Proto lákal a získával pro ruské hospodářství odborníky z ciziny, především z Německa, Itálie, Nizozemí a Anglie. Důležité bylo angažování těchto cizinců v dolech, hutích a v dalších odvětvích, a to na vedoucích postech. Teprve na nižších stupních pracovali odborníci z Ruska.

Snaha využívat co nejvíce poznatků z ciziny byla motivována také nechtím přivádět do Ruska cizí kapitál. Státní průmysl financoval výhradně z ruských zdrojů, a vládní peníze neváhal použít na podporu zapojení soukromých vlastníků a obchodníků na domácí průmyslové výroby. Každoročně vynakládal částku mezi osmi až deseti procenty, ale v případě potřeby neváhal použít částku, která činila až dvacet procent vládních příjmů.⁷⁷

Snaha Petra podřizovat ekonomiku carského Ruska státním zásahům plnila z části svůj účel a měla v určitý efekt, ale z celkového hlediska reforem i dalšího vývoje hospodářství byla více než problematická. Státní direktivy podnikání nijak významně nepodněcovaly, ale jednotlivé obchodní a podnikatelské aktivity spíše utlumovaly. Určitý růst a rozvoj výroby i rozmach obchodu nebyly výsledkem přirozeného působení tržních sil, ale mocenskými zásahy v zájmu ruského impéria, na jejichž vrcholu stála pravidelná armáda a rostoucí státní byrokratická mašinerie.

⁷⁶ Baganov, Viktor. *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžíš. Bratislava: Obzor, 1989, s. 283.

⁷⁷ Marshall, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996, s. 37.

2.11 Daňová soustava

Motivace, která byla příčinou naprosté většiny aktivity Petra Velikého ve vnitřní politice, bylo zajištění co nejvyššího daňového výnosu a nacházení nové prameny, které budou přivádět další příjmy do státní pokladny.⁷⁸

Některá rozhodnutí Petra Velikého působila téměř bizarně. Jedním z nich bylo zřízení funkce tzv. „přibylščikov“, pro něž se užil lidový název „vynálezci“. Jejich jedinou pracovní náplní bylo „vynalézat“ nové daně a dávky.⁷⁹

Daně se tak začaly vybírat z mnoha lidských činností, i z různých movitých věcí a samozřejmě z nemovitostí. Daně byly uvaleny na narození dítěte, sňatek i pohřeb. Byla zavedena daň na registraci závěti. Ještě absurdnější daně byly uvaleny na nošení klobouků a kožených sandálů. Dále bylo zpřísněno vybírání daně z plnovousů, a navíc přibyla daň z knírů. „Daň z přepychu“ byla uvalena na dubové rakve jako daň „sui generis“. Ve výčtu kuriózních daní je možné pokračovat, ať již půjde o domy v Moskvě nebo včelí úly v celém Rusku, daň byla odváděna z postelí, hostinců, kuchyňských komínů i z topného dřeva. Dani neušly ani okurky, melouny a ořechy, podléhala jí dokonce i pitná voda. Nejkurioznější daní se stala tzv. „daň z očí“, kdy vlastník černých očí platil daň ve výši šesti kopějek a vlastník šedých očí daň ve výši čtyř kopějek.

Do státní pokladny dále plynuly příjmy z monopolních prodejů vodky, tabáku a soli, a dalších asi čtyřiceti „mimořádných daní“.

Hlavním zdrojem státních příjmů byla stále tradiční „daň ze dvora“, tedy z rolnického hospodářství. Daň platilo každé hospodářství, roli nehrálo, kolik pracovalo na „dvoře“ lidí. Protože za základ byl brán poslední soupis dvorů. Soupisy byly konány s odstupem mnoha let, proto stav dvorů často neodpovídal skutečné situaci. Proto bylo uloženo, že výběrem daně byla zatížena celá ves. Odpovídala tedy i za odvody daní z dvorů zchudlých a zpustlých. Vesnice měly další povinnou zátěž v podobě udržovat „věčného vojáka“, musela odvádět zvláštní daň na pokrytí jeho žoldů, výzbroje a výstroje.⁸⁰

Nepřehlednost a komplikovanost daňového systému, jehož složitost přímo umožňovala korupci a podvody, vedly cara Petra ke zřízení instituce „fiskálů“ v roce 1705.

⁷⁸ Pelikán, D. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2000, s. 35.

⁷⁹ Švankmajer, Milan. *Petr I.: Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 83.

⁸⁰ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 109.

Stávající daňový systém se již přežil, proto car Petr přistoupil k reformě, která od základu změnila státní fiskus. V lednu 1719 vydal Petr ukaz o revizi všech „duší“, které byly mužského pohlaví, a to od kojenců po starce. Od té doby se užívá pojem „revizní duše“, která se stala novou jednotkou zdanění obyvatelstva.⁸¹ Tato daň se netýkala žen, protože ty se za duše nepokládaly. Šlechta, duchovenstvo a vojáci do výsluhy byli od této daně osvobozeni. Prostřednictvím „daně z duše“ proběhlo první novodobé sčítání lidu v carském Rusku.

Tento nový daňový systém přinesl rovnoměrnější a plošnější daňové zatížení, ale neodrážel skutečné ekonomické možnosti daňových poplatníků. Přesto již v prvních letech po zavedení „daně z duše“ výrazně stoupl daňový výnos. Je nutné doplnit, že výběr, „daní z duše“ často umožňovaly pouze tvrdé vojenské exekuce. Proti zatajování „duší“, při prvním sčítání jich zůstal skryt přes milion, zakročil car represemi, mučením a tresty, za pomoci 1250 vyslaných důstojníků. Na sklonku Petrovy vlády mělo plnit daňovou povinnost celkem 5 786 598 poplatníků „daně z duše“. Závislí zemědělci odváděli ročně průměrně 74 kopějek jako „daň z duše“. Přestože ostatní dávky měly pro ně zavedením této daně skončit, některé zůstaly. Svobodní sedláci a neruské národy na Volze a Urale⁸² odváděli 1,21 rublů. Měšťané platili 1,20 rublů a obchodníci a bohatí kupci podle velikosti majetku. Díky zavedení „daně z duše“ stoupl jejich výběr z částky ve výši 1 778 533 rublů na 4 614 638 rublů. Celkový růst příjmů státní pokladny v důsledku daňových reforem Petra I. lze vyjádřit jednoduchou tabulkou:

1680	1 463 977 rublů
1701	2 955 765 rublů
1710	3 133 879 rublů
1724	8 526 560 rublů

Rozvíjející se obchod na pobřeží Baltu činil po celou dobu Petrovy vlády, přes jeho velkou snahu, jen malou část. Základem daňových příjmů byly

⁸¹ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 110.

⁸² Buganov, Viktor. *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžiš. Bratislava: Obzor, 1989, s. 286.

stále přímé daně a odvody obyvatel Ruska zvýšilo trojnásobně.⁸³ Petr zanechal Rusko svým nástupcům bez dluhů, ale zem byla značně vyčerpaná. Válečné náklady nesli na svých bedrech daňoví politici.

2.12 Peněžní systém

Reforma peněžní soustavy měla za cíl nejen její sjednocení a zjednodušení, ale i zajištění nového zdroje příjmů. Pro běžný platební styk bylo také potřeba měnu unifikovat.

Část měny, která byla na počátku Petrovy vlády v oběhu, byla tvořena cizími mincemi, mezi kterými převažovaly německé a holandské. Byly označeny písmenem „M“, což znamenalo „moskovje“.⁸⁴ Rusko zastupovaly v oběhu „kopějky“, oválné kousky stříbra, s podobiznou svatého Jiřího na lici a carovým titulem na rubu. Tyto mince byly nevalné kvality a chronicky se jich nedostávalo. Při obchodním styku a potřebě drobných, byly mince půleny, či čtvrceny. Pro vyšší částky se používaly přepočty a absenci domácích mincí větších hodnot nahrazovaly tzv. „jefimky“. V Rusku mince vyšších hodnot raženy nebyly.

Altyn se rovnal třem kopějkám, hřivna deseti kopějkám, jefimka padesáti kopějkám a rubl byl za dvě jefimky.⁸⁵ Pro jáchymovský tolar, Joachims Thaler, který platil v Rusku, stejně jako v celé Evropě, za jedno z nejkulantnějších a nejhodnotnějších platidel.

V carském Rusku byly jáchymovské tolary zlegalizovány vyražením dvojitého kříže, později byly v oběhu i bez tohoto označení.⁸⁶

Později se název „jefimka“ vžil pro všechny zahraniční velké stříbrné a zlaté mince.

Zásadní změnu peněžního systému provedl Petr tím, že nechal vyrábět a uvádět do oběhu měděné mince, které postupně nahrazovaly kopějky. V březnu 1700 vydal Petr ukaz, jímž se nařizovala ražba půlkopějky nazývané „děněžka“, čtvrté kopějky, to byla „poluška“, a jedna osmina kopějky „polopoluška“. Z jednoho pudu, odpovídal váze 16,38 kg, se vyrazilo mincí za celkem 12 rublů a

⁸³ Massie, Robert K. *Petr Veliký: Život a svět*. Přeložil Pavel Vereš. Praha: Pavel Dobrovský – Beta, 2006, s. 233.

⁸⁴ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 109.

⁸⁵ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 109.

⁸⁶ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 109.

80 kopějek.⁸⁷ Nižší hodnotu měl stříbrný „rubl“, který odpovídal sto „kopějkám“. „Rubl“, který postupně nahrazoval cizí mince, vážil původně 35,5 gramu, a stal se Ruským národním platidlem. Počet rublů v oběhu dosáhl během tří let úctyhodné výše devíti milionů kusů v hotovosti. Postupně se však začalo kovem šetřit a reálná hodnota rublu, postupně klesala, na co státní kasa reagovala dalším zvyšování daní, jak přímých, tak nepřímých.

2.13 Ostatní nařízení

Za vlády Petra I. bylo vydáno mnoho menších nařízení, která upravovala, jak ceremoniál při styku s panovníkem, tak i běžný život občanů.

Carův výnos z roku 1701 zrušil povinnost poddaných klekat v přítomnosti panovníka a padat před ním na zem. Obyvatelé Moskvy v blízkosti carského paláce již nemuseli, dle tohoto výnosu, klekat na zem na výraz účty k carovi, a to za každého počasí, ať již byl vládce přítomen nebo byl mimo něj.

Jedno z nejpodivnějších nařízení, vydané Petrem roku 1698, když se vrátil z cest zpátky do Ruska. Ve snaze překonávat pozůstatky dob minulých, a zřejmě v reakci na „povstání střelců“, začal bojarům a dalším hodnostářům stříhat brady. Přestože mělo jít spíše o symbolický čin, mnoho hluboce nábožensky založených pravoslavných Rusů zasáhl. Pro pravoslavné ruské muže byla brada znakem jejich důstojnosti a zbožnosti. Ruští panovníci, a s nimi celá mužská populace, považovali bradu za dar boží, kterou nosili proroci i Ježíš.

Zbavení se brady bylo považováno za smrtelný hřích a muž, který neměl bradu, nesměl být pohřben křesťanským způsobem.

Car v ukaze stanovil všem povinnost oholit si bradu, která neplatila pro duchovní a rolníky. K vynucení tohoto nařízení byli součástí vojenských moskevských stráží holiči, s právem oholit bradu každému nehledě na jeho společenské postavení.

V ukaze z roku 1705 učinil Petr ústupek, kterým povolil nošení brady, ale pouze v případě odvedení daně z této brady, a to jednou ročně. Poplatník, „daně z brady“ měl právo nosit řetízek s bronzovým medailonkem, ve kterém bylo vyryto „daň zaplacená“, jako osvědčení o zaplacení daně. Daňové zatížení bylo rozděleno mezi mužíky, jejich daňová povinnost činila 2 kopějky ročně,

⁸⁷ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 109.

carští úředníci 60 rublů, bohatí kupci 1. třídy 100 rublů, kupci 2. třídy 60 rublů a měšťané 30. Muži ze Sibíře daň odvádět nemuseli.

Ukaz z roku 1700 nařizoval nošení kaftanů německého, saského, uherského či francouzského typu a odmítl klasický ruský národní oděv. Na veřejnosti byly pověšené vzory oděvů, které bylo povoleno nosit. Strážé dohlížely na dodržování tohoto ukazu a jeho dodržování bylo vymáháno zaplacením pokuty a odstřižením přebytečné části oděvu. Tyto ukazy byly jedny z prvních, byly nejméně podstatné pro vývoj carského Ruska, ale byly nejvíce viditelné. Spíše měly symbolizovat postupný zánik starých způsobů života a signalizovat nástup těch „pravých reforem“.

Do oblasti veřejného života spadá ukaz z 2. prosince 1702, v němž Petr nařídil vydávání tištěných novin v Moskvě. Nazývaly se „Vědomosti“ a nahradily do té doby ručně psané zprávy z domova i z ciziny, které připravoval Posolskij prikaz. Začátkem roku 1703 začaly vycházet první noviny na území carského Ruska pod názvem, „Vědomosti o vojenských a jiných věcech, které si zaslouží pozornost a zapamatování, které se přihodily v moskevském státě a ostatních krajinách.“⁸⁸ Jak je patrné z názvu novin, hlavním jejich zaměřením byly otázky vojenské, zcela v souladu se státními nařízeními a v kontextu celého balíku reforem. Carské úřady musely do novin přispívat.

Podpora vzdělanosti obyvatel Ruska se projevila v carově orientaci na knihy a jejich výrobu pomocí knihtisku. Knihy, které měli zpočátku pouze náboženský obsah, se začaly postupně měnit, a světský charakter literatury získával významně na vrh. V Moskvě začaly být brány do úschovy a soustředovány historické knihy z ruských dějin.

V roce 1707 Petr zavedl novou upravenou verzi cyriliky, šlo o tzv. „graždanku“, která nahradila starou cyrilici, která posloužila při vydávání staroslověnských církevních textů, ale dále již byla nevyhovující. V nové cyrilice byly vydávány knihy se světskými texty, většinou z technických oblastí. Petr měl ke knihám vztah, a to nejen jako čtenář, ale i jako korektor, či editor.

Do rodinného života Petr zasáhl zrušením tzv. dohodnutým manželství a ukazem z roku 1702 určil, že nejméně šest týdnů musí trvat známost snoubenců před uzavřením manželství s tím, že oba měli možnost odmítnout sňatek uzavřít. Petr dále zrušil barbarský zvyk zabíjet po narození děti, které se narodily

⁸⁸ Massie, Robert K. Petr Veliký: *Život a svět*. Prekladal Pavel Vereš. Praha: Pavel Dobrovský – Beta, 2006, s 368.

s těžkými tělesnými vadami. Nařídil jejich evidenci a při nemocnicích zřídil předchůdce dnešních „baby boxů“.

První státní nemocnice byla zřízena carem Petrem v roce 1706 jako tzv. „vojenský špitál“ a zároveň plnila funkci „lékařské fakulty“.

Z dalších menších carových nařízení stojí za zmínku povolení volného pohybu cizinců přes hranice a jim zaručená náboženská svoboda.

Velmi důležité jsou carské ukazy z 19. a 20. prosince 1699, jimiž se rušilo dosavadní počítání let. V carském Rusku se počítaly roky od „doby stvoření světa“, což činilo 7 208 let v roce 1700 n. l., kdy bylo zavedeno počítání stejné jako v tehdejší křesťanském světě, tedy ode dne narození Krista. Za vzor byl vzat juliánský kalendář, užívaný v Anglii, a nový rok začínal 1. ledna.

Paradoxem zůstává, že v roce 1752 přijala Anglie běžně užívaný gregoriánský kalendář.

Car Petr dokonce vydal ukaz, jak mají obyvatelé Ruska nový rok oslavovat, ve všech chrámech byla sloužena novoroční mše. Děla zněla zatím pouze na oslavu nového roku.⁸⁹

2.14 Nové hlavní město

Sankt Peterburg byl založený Petrem Velikým 16. 5. 1703 a byl nazván podle svého zakladatele a patrona. Hlavním městem se stal v roce 1712.

Rozhodující událostí pro rozvoj a postavení Petrohradu byla dvouhodinová bitva u Poltavy, která se odehrála 27. června 1709. Toto vítězství mělo významné důsledky jak zahraniční, tak i vnitrostátní. Švédsko, které se stalo hlavní mocností severu Evropy po třicetileté válce (1618-1648), nyní muselo uvolnit své postavení Rusku. To díky tomu vstoupilo na pole evropské politiky jako nová velmoc. Ruskou diplomacií musela celá Evropa do budoucna již trvale respektovat. Ve vnitřní politice se prokázala jistá schopnost Petrovy státní administrativy řešit složité situace válečného období.

Komentář Petra po bitvě u Poltavy směrem k Petrohradu vystihl faktický stav, který nastal jako hlavní důsledek: „Nyní je již definitivně položen s pomocí boží základní kámen Petrohradu“.⁹⁰

⁸⁹ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s.111.

⁹⁰ Švankmajer, Milan. *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 129.

Sankt Peterburg byl vybudován na mokřinách osm kilometrů od ústí řeky „Něvy“ do Finského zálivu. Jako centrum byla vybrána bývalá pevnost Nyenskans, která byla po dobytí přejmenována na Petropavlovskou.

Car Petr vydal, vzhledem k budování města celou sérii ukazů, které se týkaly najímání pracovníků pro jednotlivé obory a pomocné dělníky. Byl vytvořen systém střídání pracovníků, nejprve to bylo dvanáct až patnáct tisíc pracovníků, na dva měsíce, později dvacet tisíc po třech měsících. Protože bylo možné kvůli klimatickým podmínkám pracovat od konce března do konce srpna, střídaly se skupiny pracovníků po třech resp. dvou turnusech. Namáhavá práce a nemoci způsobily, že počet obětí, který provázel vybudování Petrohradu, se podle odhadů vyšplhal až ke sto tisícům, pozdější redukované odhady uvádějí číslo výrazně menší, a to asi třicet tisíc.

Nedostatek stavebního materiálu řešily další ukazy, které nařizovaly všem dopravním prostředkům, včetně lodí, aby při svých cestách či plavbách do města, spolu se svým nákladem, vezly dřevo a kamen na petrohradské stavby. Zvláštní úřady na přístavních molech a při městských branách kontrolovaly dodržování těchto ukazů.

Další Petrův ukaz, který měl mít význam pro celé carské Rusko, stavbu nové centrální cesty, dlouhé 800 kilometrů, mezi Petrohradem a Moskvou. Dílo zůstalo nedokončené, když se nepodařilo překonat překážky v okolí města Novgorod. Bažinatý kraj a neproniknutelné lesy vykonaly své.

Nejen stavební materiál se permanentně nedostával, ale i odborníci, zejména byla neustále poprávka po kamenících. Na tento stav reagoval carův ukaz, kterým zakazoval stavět v Moskvě domy z kamene. Ten byl později rozšířen na celé carské Rusko a kameníkům nezbylo, než odejít za prací do Petrohradu. Sankcí za neuposlechnutí ukazu bylo zabavení majetku a vyhnanství.

Petrovy ukazy určovaly také, jaké domy mohou nebo musí stavět jednotlivé sociální vrstvy a z jakého materiálu. Vysocí carští hodnostáři a majitelé více jak 700 nevolníků stavěli domy kamenné, obchodníci a řemeslníci dřevěné, šlechtici měli dále určeno stavět na levém břehu Něvy. Vzhledem k velikému množství dřevěných staveb a tím vysokého nebezpečí vzniku požárů, byl vytvořen stálý dohled, který se skládal jak ze strážníků, tak bubeníků i hasičů. Povinnost pomáhat při hašení požárů měli všichni důstojníci a státní úředníci.

Petrohrad se stal nakonec symbolem pronikání západní kultury do carského Ruska a svého tvůrce přežil a stal se nejen na několik století centrem carského Ruska, ale i jedním z nejkrásnějších měst Evropy.

2.15 Petrův testament

Z historického i právního hlediska je důležité zmínit Petrův projev poslední vůle. Petr Veliký se ocitl v předvečer očekávaného střetnutí s Turky se svou čtyřicetitisícovou armádou v beznadějném postavení. Obklíčený nepřítelem, který měl téměř pětinasobnou převahu. V této situaci sepsal a 10. července 1711 poslal senátu svoji závěť. Originál Petrovy poslední vůle se nezachoval, proto byly později vznášeny pochybnosti, zda byl pravý, ale převážná část historiků zabývajících se obdobím vlády Petra I. Velikého, je přesvědčena, že původní testament byl autentický.

Ve své poslední vůli Petr Veliký senátu vzkazoval: „Páni senátoři! Oznamuji, že bez vlastní viny a na základě lživých zpráv jsem s celou armádou padl do obklíčení sedmkrát (??) silnějšího nepřítele. Všechny cesty k získání proviantu jsou přerušeny a bez zvláštní pomoci a milosti boží nelze čekat nic jiného než úplnou porážku nebo zajetí. Padnu-li do zajetí, nepovažujte mne za svého cara a pána ... Jestli zahynu a dostanete spolehlivé zprávy o mé smrti, vyberte mezi sebou mého důstojného nástupce.“ Závěr testamentu je velmi pozoruhodný, protože Petr v něm vyzývá senátory, aby oni sami v případě jeho smrti zvolili jeho nástupce, a to nehledě na nástupnické právo. Následníka trůnu jednadvacetiletého careviče Alexeje, který byl jediným synem cara Petra I. Velikého. Tímto testamentem Petr fakticky careviče Alexeje zbavil nástupnického práva.

Je možná dobré zmínit, že testament, či závěť je soukromoprávní listina. Je-li, ale pořízena absolutistickým monarchou, jak tomu bylo v případě Petra Velikého, lze chápat jeho projev vůle směrem ke státním záležitostem, jako projev vůle, který spadá do oblasti veřejného práva. Vůle absolutistického monarchy, která upravuje státní záležitosti, je zároveň projevem státní moci.

2.16 Ruské mezinárodní smlouvy

Své imperiální postavení upevňovalo carské Rusko uzavíráním mezinárodních smluv. Mezi nejdůležitější patřilo uzavření míru s Turky v roce 1711 na řece Prutu. Touto smlouvou odvrátil car Petr porážku, která mu hrozila, když se nacházel v naprosto bezvýchodné situaci obklíčen více než čtyřnásobnou tureckou armádou. Za cenu vzdání se Azova, se dostal z tureckého obklíčení a uvolnil si ruce k dokončení ovládnutí Pobaltí.

V roce 1717 se car Petr I. osobně vypravil do Paříže, aby se osobně připojil a posílil protišvédskou koalici. Výsledkem těchto snah byla uzavřená spojenecká smlouva mezi Ruskem, Pruskem a Francií, uzavřená v Amsterdamu.

Mírovou smlouvu se Švédskem uzavřelo Rusko v roce 1721 v Nystadu. Švédsko se za kompenzaci 2 miliony tolarů zřeklo východního Pobaltí a části Karelie. Car Petr v zájmu získání Švédska jako budoucího spojence vrátil mu dobyté Finsko a Aalandské ostrovy. Uzavřením této smlouvy definitivně skončila nadvláda Švédů nad Baltem. Severní námořní velmocí se stalo carské Rusko, které získalo přístup k Baltickému moři. Petr Veliký tím otevřel Rusku „okno do Evropy“. Normalizace rusko-švédských vztahů byla zpečetěna spojeneckou smlouvou z roku 1724.

Ruské spojení s Persií v letech 1722 až 1723 pomohlo získat Petrovi přístup ke kaspickému moři, což bylo potvrzeno smlouvou s Turky roku 1724.

Uvedenými smlouvami Petr Veliký povýšil, upevnil a zároveň stvrdil postavení carského Ruska jako evropské velmoci a to až do dnešních časů. Od té doby již Rusko bylo a také zůstalo imperiální mocností, se všemi atributy, které s tímto postavením vždy souvisí.

3 RUSKO PO PETRU VELIKÉM

Car Petr zemřel ve věku 52 let. V roce 1725 se uzavřelo 35 let jeho vlády, a z nich Rusko neválčilo jen v roce 1724. Již za svého života se dočkal zbožštění, senátor Nartov ho nazval „pozemskými bohem“, Michail Lomonosov Petra Velikého viděl spíše jako „boha války“.

Petr dal již za své vlády příkaz k sepsání její historie, sám do této činnosti pochopitelně zasahoval a již za svého života vytvářel tzv. Petrovskou legendu.

Smysl svého vládnutí spatřoval Petr v mocenském vzestupu carského Ruska a v reformách, které měli vézt k lepšímu „pořádku“, tak se Petr údajně vyjádřil.⁹¹

Cílem zákonů, které se týkaly státního zřízení, nebylo toto zřízení měnit, ačkoli v té době již proběhla revoluce v Anglii a ostatních státech Evropy. Postupně získával na vrch kapitalistický výrobní způsob, v Rusku nemohlo být o něčem takové, ani řeči. Petr nezamýšlel svými reformami uvolnit, feudální společenské bariéry, ale posílit státní moc, k upevnění stávajících společenských vztahů. V některých reformách se zasadil o jejich určitou modifikaci a v oblasti hospodářství se snažil „naroubovat“ nové moderní postupy na stávající systém.

Změny nespočívaly v rozšíření a uvolnění občanské individuální a společenské aktivity, o změnách v oblasti lidských práv a základních svobod obyvatel říše ani nemluvě, ale jejich cílem byl přechod od monarchie stavovské, k monarchii byrokratické. Zájem státu byl povýšen nade vše. Služba caru byla nahrazena službou státu. Fakticky se však nezměnilo nic, moc cara byla ještě více posílena, a přestože nyní rozhodoval jako „první úředník“, byl především samoděržavný car.

Přes všechny nedostatky a omezenosti reforem, podařilo se Petrovi prolomit klasický ruský izolacionismus, vytvořit „okno do Evropy“ a posílit jeho mezinárodní postavení.

O podstatně větším mezinárodním vlivu Ruska rozhodly především jeho vojenské úspěchy. Porážkou Švédska se z carského Ruska stala první mocnost evropského severu. Ruská diplomacie mohla od té doby vyvinout činnost, do té

⁹¹ Švankmajer, M. Veber, V. Sládek, Z. Moulis, V. *Dějiny Ruska*. Cover and Typo ©VIMR V., 1995, s 147.

doby nevídanou. Na evropské politické scéně již od té doby hrálo carské Rusko významnou roli, a to jako velmoc.⁹²

Během 149 let, které oddělují smrt Alexeje Michajloviče v roce 1676, a Alexandra I. v roce 1825, změnili Romanovci Rusko z regionální mocnosti na neporazitelného čteníka Evropy. Moskevské velkovévodství se přeměnilo „na carství všech Rusů“. Nejvýznamnější úlohu pochopitelně sehrál car Petr Veliký.⁹³

Mocenský vzestup chápal Petr jako postup za každou cenu. Co bylo „nutné“, bylo považováno za dobré, jak napsal o Petrovi Ključevskij.

⁹² M. Švankmajer, V. Veber, Z. Sládek, V. Moulis. *Dějiny Ruska*. Cover and Typo © V. Vimr., 1995, s. 148.

⁹³ Norman Davies. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Czech edition ©Prostor, 2000, s. 671.

Závěr

Má diplomová práce je zaměřená na zákony o státní zřízení, které vydával v průběhu své vlády nejvýznamnější ruský car Petr I. Veliký.

V této práci jsem se snažil zmínit a popsat nejzákladnější carovy ukazy a nařízení, které tento vládce přijímal v rámci jednotlivých reforem. Bylo nutné popsat jednotlivé reformy v celém jejich rozsahu, aby bylo možné snáze pochopit jejich smysl a cíl, jakož i pohnutky, které Petra k zavádění reforem vedly.

Snahou bylo jednotlivé reformy popsat, zmínit ukazy, kterými se uváděly v život, a výsledek, kterého jimi bylo dosaženo, i jejich dopad na společnost. Skromný pokus o analýzu událostí, které reformy iniciovaly a Petrovu motivaci, k jejich zavádění měl usnadnit pohled a orientaci v jednotlivých reformních oblastech i celkový pohled. Této problematice se věnuje druhá část práce, která je pochopitelně mnohem obsáhlejší než část první, která je zasvěcena samotnému caru Petru velikému. U něho byla snaha popsat charakteristické rysy jeho osobnosti a jejich vliv na reformy, ukazy a nařízení. Stejně tak byly popsány historické okolnosti, během kterých reformy vznikaly, a které je zásadním způsobem ovlivňovaly, a naopak, jaký reformy měly vliv na vývoj Ruska v daném období.

Na závěr, v kapitole Rusko po Petrovi jsem se pokusil shrnout, jaké důsledky měly reformy pro vnitřní vývoj Ruska a jaký na jeho mezinárodní postavení.

Resume

I divided the whole work into two basic parts. One is devoted to the life of Peter the Great from two points of view. The first is his childhood and his adolescence, from his birth to the moment when he got hold of power. The other point of view was the political situation and events which frame that time. The most important were the death of tsar Alexis, and at the background, fights for power of families of the Naryshkins and the Miloslavkys, the succession of a fourteen-year-old tsarevitsch (prince) Fjodor on the throne. The following stay of Peter and his mother at Probrzenskoe and the beginnings of his education which was interrupted by an unexpected death of the tsar which on 27th April 1682 started a new fight for power among the antagonised families. The gunmen (streltsy) intervened in the fight for the power and the result of it was installing

two tsars, Fjodor, a 16-year-old Ivan's brother and a 10-year-old step brother, Peter.

Next I concentrated on Peter's character, his typical features, which were obviously mirrored in his reforms. He was stern to himself and to the others too, hard-working, energetic and he understood his post of tsar as service to the state. But he never got out of his "shell" of a self-ruling tsar (samoderzavny).

The second part is devoted to the reforms, mainly to the decisions (ukazy) whose concern was the state establishment, especially the administrative-and-law reform, the reform of the church and the army were the most important for the next development of Tsarist Russia. I would also add the reform of the navy to those mentioned above because of its war point of view.

I didn't devote such a great concern to other reforms, although they also influenced the life of Russia for whole centuries.

What cannot be left out is the reform of taxes whose aim was to gain as many financial resources for the army, the navy and for other fields important for Peter's war struggle. It was important to look at Peter's whole reform struggle, as at an activity which monitored creating Russia as a superpower, through the changes of the whole society, where everything was subordinated to the war struggle but not even in one case the frame of absolutistic monarchy was exceeded.

To the conclusion it was important to analyze why the reform struggle often failed and why the result of the reforms was often different from their basic aim. The essential problem in Peter's reforms was their directive suppressing the initiative and the free development of Russian residents. Although the reforms were realized in the frame of bureaucratic monarchy and often failed, they fundamentally changed the role of Russia in Europe. Russia became a superpower and the reforms orientated inside the Russian society influenced it for several centuries.

Anotace

Resume je shrnutí vlády Petra Velikého, jeho nástupu na trůn, jeho vlády, reformem a nařízení, která na dlouhá staletí ovlivnila život nejen v carském Rusku. Píši zde také o Petrově soukromém životě a zvycích. Poslední část je věnována vlivu Petra Velikého na Rusko a jeho zařazení v mezinárodní politice.

Seznam použité literatury

BARTÍKOVÁ, Heda a kol. *Galerie nesmrtelných, svazek 2*. Třebíč: Akcent, 1999. 342 s. ISBN 80-7268-002-1.

BUGANOV, Viktor. *Peter Velký*. Prekladal Ján Mojžíš. Bratislava: Obzor, 1989. 392 s. ISBN 80-215-0043-3.

ČUDAŠOV, P. *Car Petr I. Veliký: Velikáni ruských dějin*. Praha: Holinkova tiskárna, 1940. 47s. ISBN neuvedené.

DAVIES, Norman. *Evropa: Dějiny jednoho kontinentu*. Praha: Prostor, 2005. 1365 s. ISBN 80-7260-138-5.

HATTENHAUER, Hans: *Evropské dějiny práva*. Překládala Sylva Adlerová. Praha: C. H. Beck, 1998. 708 s. ISBN 80-7179-056-7.

HRYCH, Ervín. *Velká kniha evropských panovníků*. Praha: Regia, 1998. 699 s. ISBN 80-902484-3-8.

MASSIE, Robert K. *Petr Veliký: Život a svět*. Překládal Pavel Vereš. Praha: Pavel Dobrovský-Beta, 2006. 838 s. ISBN 80-7306-269-0.

PELIKÁN, D. *Dějiny ruského práva*. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 2000. 116 s. ISBN 80-7179-432-5.

SCHELLE, Karel a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. 1134 s. ISBN 978-80-7380-043-7.

ŠVANKMAJER, Milan. *Zrození impéria*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 322 s. ISBN 80-7106-301-0.

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1996. 358 s. ISBN 80-7106-216-2. Kapitoly 9-13, 83-148.

Veselý, Zdeněk. *Dějiny mezinárodních vztahů*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. 606 s. ISBN 978-80-7380-018-5.

Cizojazyčná literatura:

BOGOLOVSKII, Mikhail M. „Peter’s program of political reform“. (pp.47-62 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.). Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D.C. Heath and copany, 1972. 195 p. ISBN 0-669-82701-0.

LYASHCHENKO, Peter I. „The national economy“. (pp. 67-82 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.). Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D. C. Heath and copany, 1972. 195 p. ISBN 0-669-82701-0.

MARSHALL, William. *Peter the Great*. New York: Longman Publishing, 1996. 143 p. ISBN 0-582-00355-5.

ROZHDESTVENSKII S.V. „Educational reforms“. (pp.123-127 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff. ed.). Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University. D.C. Heath and copany, 1972. 195 p. ISBN 0-669-82701-0.

ZERNOV, Nicholas. „The Establishment of Russian Church“. (pp. 111-122 in *Peter the Great Changes Russia*, Marc Raeff, ed.). Lexington (Massachusetts Toronto): Columbia University, D.C. Heath and copany, 1972. 195 p. ISBN 0-669-82701-0.